

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLI. évf.

September—October.

5-ik füzet.

Dávid Ferencz.

(Folytatás.)

228 *lem* ¹

Vajjon Melius érzett lelkifurdalást a külföldi rémes hírek hallatára s ez is elősegítette halálát? Nem látszik meg ez utódain, kik a történelem s a korszak legelemibb ismerete nélkül ma is csak dicsérni tudják bukott prófétájuk tudatlan böleségét, pogányszerű hitét és az ősvilágból még talán rájuk is maradt Kainra emlékeztető erkölcsi fölfogását.

A ki hiven akarja megismerni e nagyrabecsült bálványképet, megláthatja itt alább, legjellemzőbb vonásaiban.

A ki a vallásszabadság legnemesb vértanújának utolsó művét olvassa, eltűnődhetik azon, vajjon miféle rémek rejlenek Dávid Ferencz legádázabb elleneinek sötét erkölcs- és jellemrajzában, hogy e „nyalka és hizelkedő“ Jézus apostola csak hallgat róluk s szánó aggodalommal elvakult szemet, elsötétült lelket emleget s csak egyik helyen tör ki nyiltabban a Sodoma-Gomorrha iszonyat belőle. E rejtelem megfejtése könnyű, ha eszünkbe jut: Európa leghazugabb és legszájasabb, leglatrabb és legszajhább, egyszóval „legkatholikusabb“, ezer év óta pápától nevelt népéhez járt el ekkor iskolába Melius tábora vallást és erkölcsöt tanulni.

Az ősvilág állatszörnyei kihaltak már. Csak egyik-másik monstrumnak iszonyu állkapesa, szakgató és tépő agyari maradtak ránk egy-egy roppant csigolya- vagy gerendaszerű gerincoszlop kíséretében. A tudósok gonddal egybegyűjtik és rakosgatják azokat, nevet is adnak az elfeledt szörnyetegnek s száz ősbarm maradványából összeállított egész csontvázakat állítanak ki a világ elszörnyedő bámulatára.

Igy kell nekünk ma a józan ész világánál a Kálvin, Szent Ágoston, e Szent Torquemadáról czimzett csontbarlangok állítás maradványait megvizsgálnunk. Oh mily hatalmasok voltak

ezek, mily romboló vésszel uralkodtak egykor a világot elsötétítő ó-kori theologia sülyesztő vermekkel megrakott rengetegekben. Oh mily szent „igélesei“ folytak az „istenészetnek“ a lelki Mammuth-óriások e pokoli és semminemü révészektől át nem gázolható fertő-tanyáinak büzhödt posványáiban. Mily dühvel tépték szét azokat, a kiket háromszögü szemükkel hasonló szögletek nélkül megpillantottak.

Ékes emléket állíthatnánk most e szent ó-testamentomi álprófétáknak. A legfőbb alak e kiállítás szerűjén egy óriási, Egyiptomból kiszabadult krokodilus, háromszögü, de már üres szem- és agyüreggel s rettentő gyilkos éles fűrészfogakkal, Isten csapásaként sujtó érczpánczélos, csipkézett taréju gyikfarkkal. Zord sziklákból rakott barlangodujának fölirata: Genëve. Körülte elszórtan „gyermekded“ krokodilocskák, apróbb alligátorok rideg vázai. Alább egy roppant nagy juhkosár „Melius“ fölirattal, oldalt egy farkas- vagy rókalyuk „Knox“ jelzéssel. Köröskörül vérfoltos, összemardosott embercsontok, elkárhozott lelkek sötét foszlányaival takarva. Gyászos maradványai azoknak, kiket ez újvilágra kiszabadult szent szörnyek az ő bálványisteneik tiszteletére megperzselve fölfaldostak.

Ha közelebb is megnézzük ez őskori óriás bestyéket, megláthatjuk, hogy agyuk nem volt nagyobb s gondolkozásuk sem különb egy csirkénél. Eszök nem igen volt, de jól tudtak lopni a másébol s iszonyu, mindent megragadó karmaikkal, ravasz, szentes szinlelésükkel és legádázabb hiéna-kegyetlenségükkel (mert még az eretnekek holttestét is fölásatták) uralkodtak egész buta környezetükön. Erejük gigászi hatalmát tanusítja a Montblankhoz hasonló fehér esonthalmom a leggőliátabb krokodil körül. Eretnekek és boszorkányok tetemeiből van e szent halom özszerakva. Egy tengerszabásu rézkád is ott áll közelükben, ebbe a „gömbölyü“ kádba sirták krokodil-könyeiket a franczia és magyar, avagy pikárd és somogyi Kálvin abbeli szent keserőségükben, hogy náluknál még rosszabbak is akadtak a Jehova-Adonai Szentháromsággh Egybizony Isten jeles kiválasztottjainak szent gyülekezetében.

E reájuk illő torzképhez már keveset adhatunk. Mint támasztották föl e esodaszörnyek a legsötétebb ó-kor legbálgább babonáit a prot. Európa lelki egének újabb elsötétítésére. Szent Ágoston ördögös elővégzetét, Aquinói Szt. Tamásnak az egész

világot elrettentő eredendő bűnét, mely még a napot is szégyen-foltokkal borította el; Szt. Athanasiusnak misztikus háromságát egy kis változtatással a többi bitang manichaeus kakuktojással együtt, melyeket Kálvin a barátklastromok ezeréves szemétdombjáról szedett össze, hogy 30 évi kotlásával kiköltse Európa újabb civilisatiójának elsötétítése szent céljából.

A bitang kakuktollakkal oh mily szívesen ékesítették föl a szabadság jegyében fogant rabszolga vallásukat. Mint változtatták a gondatlan vidámsággal legelő kath. bárányokat e kakuktollas lelki zsandárok¹ mihamar falánk farkasokká és vérszomjas tigrisekké; mint váltották föl a Melius bibliája szerint „nyerítő és bűgő“ szelid ünöcskéken a régóta viselt pápás fajármot a helvét völgyek sziklanehez vasjármával — mindezekkel most nem untatjuk olvasóinkat. A kálvinizmus hivatalosan kivánt „valláserkölesé“-nek szervezeti és közéleti tényezőinek, socialis és kulturalis mivoltuknak és történelmi jelentőségüknek hatása és *érdemileg* méltatása — e fából csinált vaskarikák — elkészültek ingyen íróasztalunkon s rendelkezésére bocsátjuk olyanoknak, kiknek erős struczgyomra meg nem esömörlik ez ősz világból maradt rothadt orthodox — amerikai izlésű falatoktól.

Az itt rajzolt szentkép kiegészítésére itt csak annyi hozzáadnivalónk van még, hogy a nagy Melius, magyar kálvinistáink 330 éves szent bálványa, nem értett első sorban a legegyszerűbb számvetéshez sem, innen eredt az ő szentírásbeli háromságos egysége. Nem tudott sem a szorzáshoz, sem az összeadáshoz, az osztástól pedig egész életében érthetően irtózott. Nem értett hazánk történelméhez, a zsidókéhoz sem. Nem tanult földrajzot, állat- és növénytant, fizikát, filozófiát, logikát. A metafizikához vagy mithológiához juhászok módjára értett. Sem magát Jézust, sem a ker. vagy a zsidó vallást nem ismerte. A hadakozást és betegek gyógyítását, eső és jóidő előállítását, a dögvész és rossz aër elmulasztását mind csak berbitéléssel, imádsággal végezte. (Balsarati Vitus, Jordanus, Fraxinus Gáspár és Blandrata híres orvosok korában.) A theológiához pedig annyira sem konyitott, mint a mai somogyi juhászok borzas birgái a Hegel világsarku

¹ Még az első híres kath. francia leány is *Jeanne d'Arc* volt. Most derült ki az ő igazi szent volta is a ráfogott pia frausok után.

szenháromságához. Mint Kálvin pajzán kis majmocskája, ennek minden hokusz-pokuszát hiven utánozta. Kész szívvvel és négy kézzel tapsoltak Biharország apróbb majmai és nagy gyerekei e zergeszerű friss bakugrásoknak. Mindjárt tényérozhatott is utánok. Elvakult szemével semmit sem tudott meglátni az ember Jézusból, kit Kálvin Judás árnya elfödött előtte. Az ő Jézusa maga a teremtő Isten volt, a 3-ik világot mégis csak maga az Atya mutatta meg neki. Házat épített M. mind Krisztusának, mind az Atyának az egyik égben, a mely égnek hézagos oszlopai megrémültek a Háromság orrának szenes és kénköves fuvása előtt s ijedten verődtek egymáshoz. Ennek a hatalmas Szenháromságnak kénköves lehellete gyújtja vala meg a Kálvinpokol lángját is s a választott lelkek földi hitvány testükben körben állva gyönyörködnek a tűzben sülő felebarátok szakgató kinjain. Szent Ágoston fészükbe lopott kakuktojása ez is, a mit Genfben is, Debreczenben is gondos anyatikjaik szentül kiköltöttek.

A zsidók Szenháromságára egy helyt Mózeset felül ülteti Melius, másutt az Atya apatárssá fogadja a juhászatból fölemelt Dávid királyt. Az Atya Istennek nem volt egy csöp khinai lába sem, de azért ráhág a cherubokra s úgy röpített magát ráülve a jó angyalokra. Ugyane tisztos öreg úr igen jó pajtása Sámuelnek. Mellé áll s belésugja külső füleibe: Ez az a férfi! Pedig valótlanság ez, mert Saul imént csak egy igen szép öregifju volt.

Israel nagyravágyó Szenháromságistene azért szabadította ki a zsidókat Egyiptomból, hogy ebből neki hire-neve lehessen. Eleinte csak ócska bőrös ládája, frigszekerénye volt, melyben meghuzódott. Később Salomo király szívének nagy szélessége folytán (1000 feleség fért bele) czedrus-deszkával beszöztetett szentegyházat emelt az Istennek, kinek azelőtt csak az egyik égben volt valamicsodás lakóháza. — A czedrus-deszkából egyik helyen jegenye, máshelyen bükk, majd hársfa lesz. Éppen így válik a huros rigó is házi madárrá, a juh baromfivá s hizlalt tulokká, az öszvér poroszka lóvá és dromedárrá Melius bolond papirosán. A frigyládát haza szállító ünöcskék vigan „nyeritenek és bügnek“ vala szent örömlükben. Más helyen meg mind az egész föld (Károlinál csak népe) jajgat és sir vala.

Mig Salamon *csak* 40 esztendeig uralkodik, Absolonnak

kétszer is volt kétnapos esztendeje. Ennek leánya a hajadon Thamar szép személyű asszony volt. Dávidnak egy szüz leányt keresnek vala s találnak Israel összes határain egyet. Ammoniták drágaköves királyi koronáját a győző Dávid „fejébe nyomják“, a korona egy talent arany, vagyis egy teljes magyar mázsa volt. Salamon is több mázsás félkéz paizsokat aranyból százsámra csináltat oszlopok díszéül. Achab király pedig elefántesontból épít házat magának. Éppen úgy van ez Károlinál is. Rotschild maga fejét csóválná erre.

Dávid nyilazásra szoktatta a harezias zsidó nemeseket, kik egy pénz adót sem fizettek, csak pihentek az árnyékos figefa és szőlőlugas alatt: ettek-ittak, vigadoztak. Maga Dávid rézből csinált erős aczél nyiláért ad hálát Istennek. A haragos Szentháromság juhász parittyá-tenyeréből, avagy fenekéből lödözi ki a bűnös lelkeket. Dávid is több száz szekeret megölt, azaz csak a szekeres lovakat. Egy helyen: készítének egy fegyveres lovgot, gyorsan járót; más helyeken a sereg szegeleti lesznek a hadnagyok. *Mint két kecske*, úgy áll két küzdő sereg szemben egymással. Nabal nem akarta fejében viselni el a jármot, Joab pedig a szablyát, mint a jármát, úgy kötötte oldalára.

Lássátok feleim, mily igaza van böles Baloghnak, kinek főbálványa Melius: „*jeleskedett bibliafordításaiiban*“; hát még Pokolynak, ki ott szavazott Debreczenben: ker.-é az unitárius? Az ő keresztyéni meggyőződése szerint „*a magyar géniusz eszméi*“ találhatók a reformátusság jellegzetes vezérében. Holott hősük még ítéleteiben is a csecsszopó gyermek éretlenségét tanusítja és sehol fucesább észjárás nincs, mint a hires biblia Debreczenianában.

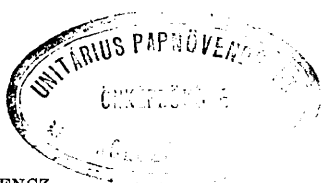
Sámuel első könyvében megtudjuk, hogy Dávid neje, Mikál, egész életén át meddő maradt. Csakhamar Dávid a gibeonbeliek kértére, kiket bizonynyal ő biztatott erre, a Mikál „*paráznaságából*“ született öt fiát akasztatja föl a hegyen. Melius helyesnek tartja ezt: a fiu is bűnös, mint akár ő is Ádám vétkeért. Ugyanott a Saul idősebb vejét teszi meg Mikál latrának. Elfelejtji, hogy ez törvényes apja volt az *idős*b Saul leány öt fiának. E szemtelen tudatlanság belékerült a Károli-féle ollózásba is s ott tündöklük 300 év óta a Szentháromság böleseinek dicséretére.

Ugyane böles Sámuel 2.-ik könyve 23. részében szól

Melius, Dávid egy indianus nevű hősének, Takekominak vitéz fiáról, a ki egy csapással levágott 800 embert. Oldalt: „3 százát csak megsebhette vala“. Ugyane hős fiát a Sámuelhez toldott 120. levelen, atyjával egybetévesztve, Tachkemoninak kereszteli. Hat sorral alább már Dáviddal zavarja össze. „Ez Dávid olyan, mint az fában lakozó *gyermekded férgecske*, akki 800-at öle meg egy ütközetbe“. Melius ráfogja most, hogy ezt a szomszéd muraközi Szt. Jeromostól fordította. Sokat boldogtalankodik ott még ez újabb Chekemonival is. Végmegnyugvása mégis ez: „mindenik értelem jó, valamellikre értik“. Mint a jámbor kálv. közmondás tartja: minden úgy jó, ahogy van. Erdélyben pedig ez volt róluk régen a közmondás: ne higyj neki, mert kálvinista.

Ennyi örültség elég most Melius bibliafordításából. Bár bemutatathatók Eliseust, mennyire elébe állítja példaképül a marczona ifjaknak: két szent medvével 42 gyermeket öletett meg, mert azt mondták neki: itri kopasz! Illyést is nagyon dicséri, mert „álnokságos haszonnal“ vágatja le a pápista módon miséző Baal papjait. Jó tudnunk még, hogy ő Mózes és Sámuel módjaként bibliájában, sőt még azután is, az ország törvényeit és krónikáját akarta megírni. Frater György s azelőtt Tomori, Szatmári és Bakócs primások bíboros példájára a fejedelem mellé vágyódott, hol mászkir (történetiró), bíró, kincstartó, kancellár és hadvezér lenne egy személyben. Együtt vívna buzgón imádkozva királyával „az Isten és Anyaszentegyház tisztességéért“. Imával gyógyitná meg a fejedelmet is. A két epileptikus beteg Isten emberei mily jól egybeillettek volna. Csak a pogány magyar Verbőczit s az ország törvényes szokásait kell vala pad alá vetniök s az udvar csaló orvosát, Blandratát, szentség nemadó papját, Dávidot, kancellár és kincsmegtartó Csákit, a kormányzó Békest, hadvezér Báthorit kellett volna onnan félrebuktatni. Ki hinné, hogy Kálvin Genfben, a skót papok boszorkányországukban ugyanezt gonosz haszonlesésből elérték. Geleji Katona is közel állt hozzá a csak bibliát és pénzt olvasó Rákóczi György alatt, a Kálvin szentségeket forrón óhajtó fejedelem megnyergelésével. Együtt kövezték meg azután Thoroczkai Jánost is a Mózes Háromság Istenének tisztességére.

Nemcsak Mózes törvényeit a kövezéssel, de nyul- és disznóhusevéssel is, akarta föltámasztani Melius, hanem Kálvin csömör társadalmi rendszabályait is életbeléptette volna egész hazánk-

ban. Minden máshitűt kész volt kiűzni, mert Kálvin szent aklán kívül nem lehetett sehol semmi üdvösség. A bűnt Isten támasztotta az ő Sátánjaival. E Sátán nálunk a Melius juhászkutyáiból vedlett át. Szamarát őrző angyalnak tette meg. Kampós botja, melylyel szamarai fejére kedve szerint kollingtatott, püspöki pásztorbottá alakult. Juhásztáskájába Krisztus lisztlángból való testét, kulacsába piros vérét töltötte, melyből lelki szájjal ettek-ittak Kálvin hivei. A kostöknök, zacskónak még akkor nem volt nagy becsülete magyarjaink előtt. Juhászparittyájával oh mily frissen hajigálta ki Debreczenből a neki gonosz lelkeket. Még Debreczen ezimerének is beavatta a bibliára tapadó jámbor bürgét. Ravasz alakja a kapu tetejéről olvassa le birkájok fejére Esiásból a nyirésről szóló égi ígéket. S együgyü hivei e jelenetből azt magyarázták ki, hogy prófétájuk az egész Esaiást is lefordította.

Mint kívánta Kálvin e szépen hintázó majma Isten „szájából szólt“ ravasz papi intéseivel megnyergelni az egész országot, az bibliájából könnyen kimutatható. Itt csak a legkisebb bizonyíték álljon: a Dávid király ellen lázadást szító „Absolon kívánja a bíróságot s azt hazudja, hogy nincs törvéntevő Dávid háta megött . . . *Ezt lássák a pártolók*“. 93. l.

Ha fölülhetett volna a hatalom kívánt lovára e deli ebhajdu prófétánk, ki még azt sem tudta, hogy nem az ünök, hanem a lovak nyeritene, mily zenebonát indíthat vala Erdélyben, népet adva a török keze alá a gyülölt kath. lengyel és német papázók ellen. Mily üdvös tértetés lett volna „álnokságos haszonnal“ kiirtani azokat.

Az országnak reménybeli kormányzása mellett három legnagyobb örömét találta Melius e czudar világon. Földi szentháromsága állatjában és személyében ez volt: juhtartás — kosárban és akolban „ásován kút“ (ez bor zsidóul! 223.) mellett; a bibliában is a juhokat mindenütt az ökrök elé helyezteti. Szőlőtermesztés: szőlőt váradi kath. papoktól ragadozta el, mert sok tudás kellett volna azok ültetéséhez. Házak építése. Azért remekelt annyira a Salamon templomának leírásában. Pártfogói emeltek is számára egy „dűszes palotát“; mellette a templom azután is soká romban hevert. A fejedelmeknek ugyan megadta a szép tanácsot: előbb az Istennek, azután építsenek magoknak.

Bibliájában eleinte csak a papok éte-itáról beszélt. Másutt „iszonyu véteknek“ tartja, hogy a pápa az ételt eltiltotta. Harmadik helyen így hagyakozik:

„Irva vagyon, hogy a tanítók ne legyenek fősvények, telhetetlenek, röstök, hanem az égbe gyűjtsenek, *építsenek és mint sáfárok, aratók, arassanak.* Matt. 5., 6., 7.* 159.

Aratott is, nyirt is buzgó készséggel örömet, főúri hiveinek gyapját bőrostul levonta, a hol lehetett, mikor bűnbánón kezéhez békéltek. S mikor az idők változtával minden birtokát pénzzé akarta tenni, az egy Isten szólította őt, háromságos hívét, a legnagyobb számadásra. Sirjára pedig ide alatt a messze található legnagyobb követ vontatták föl, hogy a lyukba került álpróféta onnan üldöző Saulja vagy Sátánja elől többé meg ne szökhessen. Ez volt a nagy főpásztornak végétől elrendelt szomoru tragoediája. Úgy lehet, mind az egész Alföld sirt vala ezen a gyászkimuláson kétségbeesett nagy felszóval. (Lásd az Abszoln gyalázatára rakott köveket bibliájában.)

Most, hogy szemünk elől örökre eltűnt, a ki a leggyarlóbb ember és legeggyűgyűbb keresztény volt, kibékülhetünk végre mi is Meliussal, Somogyi Horhi Ihász Péterrel. Csak Révész Imre hirhedt méltatása jut eszünkbe ilyenkor, a szerinte „európai értékű“ Kálvinról, a ki „rendkívüli erejű dialektikus és polemikus“ volt. — Valóban mind Kálvinról, mind hű Meliusáról elmondhatjuk ezt Révész és Balogh kegyelete után: mindkettő „szilárd, érzekemény lelkületű férfiú“ és „sziklakeblű hitbajnok“, „rendkívüli erejű dialektikus és polemikus“, — *epileptikus és bolondikus* volt. Isten nyugosztalja meg őket, szegényeket!

Érdekes kulturkép lenne a magyar és franczia Kálvin egybehasonlítása. Ékes külsőjük, dohos belsőjük mintha mind csak egy gyárból került volna ki. Genf hóhérját pokhasnak csufolta Gruet, nevetséges törpének Servet. Életükkel lakoltak igazmondásukért. A mi Kálvinunkat Óriás Péternek gunyolta Dávid, termete apród voltáért. A Balassi-támadás Lutheres ruhatarát megdézsmálta, azután mind magyar ruhában járt. — Dávidot nyalka hizelkedőnek nevezte. Ezt az udvari viselet tette előtte oly nyalkává.

Kálvin semmi sem volt a nők előtt. Barátjai hozták össze végre is egy árván maradt özvegygyel, de nagy hiába. Melius

kuruez kis Böskéje ellenben ugyancsak kardos menyeeske lehetett, bár nyavalyatörős fia korán elhalt. Talán Sámuel prófétáról keresztelték el szegénykét. Alföldi közmondásban ma is él: minden papnak van egy bolond Samu fia.

Kálvin nem tudott udvariasan beszélni a francia nőkkel. Parasztos szemrehányását följegyezték Genfben hívó pártfogójának, Perrinnek, főrangú nejével szemben is. Melius is asszonyállatnak nevezgeti az egyházra gazdagon áldozó úrnőt is s hányt-alju, aranyprémes divatruhákkal biztatja őket majd a másvilágon. Mint egyháza száraz dajkáit, a koldus Lázár turós (sebzett) lábait nyalogató ebekkel hasonlítgatja össze őket. A templomban meg leszidja asszonyait: ne vakaródzanak, ha viszket az oldaluk. Még a papok felesége se ezikorázza magát, mint a fényes bogár.

Révész kegyes legendái szerint Kálvin finom nyelvet teremtett magának a tudós viták számára. Barombügés pedig, hogy Melius szavával éljünk, mind Kálvin, mind Béza, Knox és Melius stílusa. Lecky is így tünteti ki a két első ismeretesbet. Castellio, előbb Kálvin barátja, szótárt akart készíteni ennek marhákhöz illő epitheton ornansaiból. Melius juhász elméje sem tudott szabadulni a legpiszkosabb fogalmaktól. A trágyával körített étek ezukrost jelentett a régiéknél. Bibliája sok helyén trágyadombokat találunk nemesak a Melius szemében, de a mai értelemben is.

Kálvin szerette francia hazáját Révész meséje szerint. Ugyan ő nála meglátjuk Kálvin őszintébb nyilatkozatát, ki boldog volt, hogy elmenekült hazájából. Melius sem vágyott vissza Somogyba. Jól élt Debreczenben a többi hazátlan bujdosó között, bár itt majd senki sem értette öüző dunántúli kiejtését. De a bőven kicsillanó sok zápfog „ígélései“ közben megtette mindenkor itt is a maga tekintélykeltő hatását.

Kálvin okos embert nem tudott becses körében megtűrni. Melius is mindenkit elmart magától. Még az ifjak is sorra megszöktek tőle, sőt bolondnak tartották böles prófétájukat. Bibliájában erről szánalmat keltőn panaszkodik.

Kálvin Institutiója nem egy helyén nemes észjárás tűnik föl: kakuktojások azok a biblia és Erasmus elkalandozó madarai látogató jegyeként. Meliusnál is vannak meglepő szabad helyek 1563. prédikációiban; de egész élete meghazudtolja azokat.

Kálvin Szt. Ágoston manichaeusoktól lopott tojásain szokott leglelkéből kotolgatni. Melius írószoba muzeuma még ennél is különb költőtelep volt. Bámulatosan sok mindenféle pislert pilantunk meg itt a világ felé pislantani. Került még onnan indiai páva, különféle gyöngyös tik, fáczán, huros madár s más baromfi is, sok mindenféle. Boldog Melius alig győzte a sok tengerkádba való tikmonyok szedését és számontartását. Balogh úr még orpingtont is találhatna most közöttük.

Szász Károly kiméretlen hangon fölmutatta, mily örömet csalta meg a ravasz pikard Kain a benne bizókat. Melius is számtalanszor remekelt ebben. Blandrata, Dudics, Dávid klaszszikus tanuk erre. Kálvin több álnevet is vett föl álnok ezéljaira, Melius is kameleon ebben, Balogh is bizonyosága lehet. Kálvin mestere volt a latin nyelvnek. Melius bevallja bibliája előszavában ő maga és társai ebbeli járatlanságát. Kálvint ékesszólónak mondják. (Hány üresfejre is ráfogják ma ugyanezt.) Melius a kolozsváriaknak ajánlt Opuseulumában elismeri, hogy ő ékesszólásban is, tekintélyben is messze hátrább áll sok másoknál. Kálvin utolsó óráiban őszintén bevallotta, hogy ő egy nyomorult, silány teremtmény volt s a mit egész életében tett, az mind semmi értékű. (Révész, K. élete 280—2.) Ugyane kétségbeejtő sötét lelkifurdalás tűnik szembe a másik álprófétánál is tisztább pillanataiban. Tanu erre saját bibliája is.

Kötetre növelhetnök e ma igen könnyű egybeállítás, mely régen fejünkbe s a mi nincs, vagonunkba került volna. A „Prot. Irod. Társaság“ mégis ezer forintot ígér érte, csak az egy Kálvinról tudnának meg bár már egyszer valamit. Az egész ezer forintot, vagy csak felét is, Melius ismert módjára mások zsebéből szívesen megadnák.

Kálvinnál még csak a hóhérja lehetett mosdatlanabb száju, mint ő volt megszokott mindennapi szent beszédeiben. Melius diadalmasan versenyre kelhetett volna még ebben is vele. Az eretnekek kénköves szalmakoszoruja e nemes vetélkedésben bizonyosan az övé. Olyan bibliamagyarázatai vannak, hogy a hirhedt „Bányászcsákány“, meg a „Vén bial orrába való Karika“ eltörpülnek mellette Kis Miskaként. Tűzbe tehetnök kezünket azért, hogy az „istenészet“ terén a pór izlés tekintetében ázsiai rekordot teremtett. Ha a leghiresb ékesszóló francia Cambronne general e nembeli virtusát hősünknek meghallja, azonnal elta-

karja viharedzett arcát szégyenletében s egész gárdájával együtt elpirul. Oly francziás szellemben „igélt“ nálunk Melius, Balogh elismerő szava szerint.

Mily lovagias magyarsággal beszélt hiveinek, mintha Kemény Jánostól tanult volna, ki a krimi cserzőiskolákban vetette magát ily szép studiumokra s magát Wesselényit tréfálta meg ily szép enyelgéssel: meghágtá Murányvását . . . Mily ősi magyarsággal hangzik Melius szájából is: Ne hágj Isten bölcseségébe! Ne hágj az Isten szájába! Ne hágd által Isten beszédét! Isten ellen rugoldoztok! — ily zamatos juhászingétek hangzottak el a szent pásztortól. Szinte láthatjuk, a mint bal vállára vetett fehér subában a legelőt buzgón tanulmányozó birkanyját után halad. Nagy kampóját maga után huzza s kifordított püspökös kucsma kicsinded bozontos fején. A Csizió van subaujjába kötve, ebből mond jövendőket B. örömére. Naphoszszant billeg-ballag, meg-megáll s egész világot fumigál.

Kálvin Institutiójában, mely kevély czime szerint „mind-azt magában foglalja, a mit az idvesség tudományában tudni szükséges“, rettenetes helyek is vannak. Különösen a III. könyv 21., 22. részében. Az örök elválasztásról s más ilyen áfrikai homokba rakott strucztojásról van bennök szó. Mint dühös oroszlán, mely addig faldossa föl ellenségeit, mig magának is csak bojtos farka marad: oly ádáz menydörgő hangon üvöltött ez üdvösséges tudományt mardosók ellen, miért lettek ők emberré és nem inkább barmokká, vagy számárrá! „Cur homines sint magis, quam boves aut asini, quum *in manu Dei* esset canes ipsos fingere“. Lám az ő istene ronda kezében akár ebek is lehettek volna az ő nem hivei. Némely tudós még a Kálvin hitén is föllázadt ez ellen. De miért panaszol a tormába esett féreg az ott méltán talált Révész dicsőítette mennyei boldogság ellen? Mily hasztalan félnek, rémüldöznek, ha prófétáik szerint örök időktől fogva elválasztották őket a pokoli gyötrelmekre, hogy a kevés szerencsés boldogult e kinban is annál inkább gyönyörködhessek. „Egy kis halál, az meg nem árt, Őseinknek szintügy volt“, énekelte Vojtina, Bernáth Gazsi poétája. Az a néhány kiválasztott keresztyén legalább a menyországban is úr. Tudják-e Kálvin 300 éves özönvize után még netalán megmaradt tisztelői, milyen legkath. fajból eredt a nemes Kálvin? A franczia nemesnek törvényes joga volt téli vadászaton 3 jobbá-

gyának hasát fölhasítani, hogy fázó lábát abban megmelegíthesse . . . Ilyen 3-ságokat is imádtak azok.

Melius bibliájában is van elég ehez méltó kannibálizmus, de magyar disznóságairól itt többet nem szólunk. Maradjon az a francia csemegéket kedvelőknek. Még csak néhány önfelelt vallomás álljon itt e szent háromságos próféták leghivebb jellemzésére magától Kálvintól:

„Megvallom azt bizonyára én magam is, hogy az *álnok* emberek sok dolgokat gondoltak ki a religio dolgában, hogy az együgyü kösséget áhíthatossá és félelmissé tehessék, *hogy aztán nékiük engedelmesbbséggé lennének*“. (Institutio. I. kv. III. 2.)

Melius és a skótok theologiai irányát, ravasz politikáját is legyalázza, sőt keményen elítéli Kálvin e szavakkal:

„A püspökök, a kik *a fejedelmek esztelen jóakarattal önmagok hasznokra gonoszul visszaéltek*, csak ez egy cselekedetökkel is eléggé megmutatták, hogy ők nem igazi ker. püspökök. Mert ha csak egy szikrácskája volt volna is bennök az apostoli léleknek, minden kétség nélkül azt felelték volna Szent Pállal: *A mi vétéségünk fegyverei nem testiek, hanem lelkiek*. De mivel *vak* kívánságtól vezéreltettek: mind magokat, mind az utánuk következőket és annak fölötte *az Anyaszentegyházat is elvesztették*“. (Inst. IV. kv. XI. 10.)

Elítéli a saját irányát is, mely eleinte a lelki szabadság volt, de oly pokoli sötétségbe merült idővel, hogy a saját fejére rak égető szentet a következő nyilatkozattal:

„A mi harcunknak *végső célja ez*, hogy megzaboláztassék az a kietlen birodalom, melyet a lelkeken azok tulajdonitanak magoknak, a kik az Anyaszentegyház pásztorinak akarnak tartatni, holott *igazán és valósággal irgalmatlan hóhérok*. Mert azt mondják, hogy az ő törvényeik, melyeket ők szereznek, a lelkekre néznek és *szükségesek az örök életre*. Ilyenképen pedig bosszúsággal illetetik a Krisztusnak országa és *a Krisztustól ajándékozott lelkiismereti szabadság mindenestől fogva elnyomatik és elrontatik*“. (Institutio. IV. kv. X. 1.)

Ime Kálvin utolsó és nálunk Bethlen Gábortól kiadott nagy művében önmaga igazolta először is a katolikusoktól az ő felei ellen megindított testvérháborút, mely élethalálharczot az ő hamis alapjokat jómagának eltulajdonítva, ő maga vitt a lelki térről a világi hatalom és álnok erőszak mezejére. Az öröklött és megszokott régi alapon csakis a jól szervezett katholi-

czizmus győzhetett a protestantismus fölött e legvéresebb küzdelemben.

És igazolja szavaival végül maga Kálvin a Dávid Ferencz jogos harczát is ellenök, ki a tőlük hűtlenül elhagyott alapon folytatva a józan ész szellemi fegyvereivel az összes orthodox sötétség ellen indított súlyos küzdelmet, legyőzte végre nemes józanságával a lelkiekben teljesen elgyöngült, sőt sohasem is virágzott rideg kálvinizmust s odaszoritotta azt az őskori orthodoxia pokoli fertőjébe, honnan egykor a barátklasztromokból elorzott babonák nehéz vasöltözetében ó-világi szörnyetegként előrontott a magyar Kálvin is, hogy magának egy újabb földi poklot Kálvin Genfjének mintájára elkészíthessen. Ma már e félszeg rajongó buzgóság is elmerült boldogtalan földidézőjük: Kálvin, Melius és Knox letünzte után oda, — a mulandóság feneketlen mély örvényeibe.

XIII.

A legigazabb protestantismus elhanyaglása. Dávid a magyar Golgothán.

Az erdélyi újabb reformatio fölépítői meggyőződtek végre arról, hogy jóval szilárdabb alapot kell vetni a már-már igen magasba törő s sokaktól irigyelt magasztos fenséggel majdnem az egekkel versengő lelki épületnek. János Zsigmond, mint már említők, virágzó egyetemet tervezett 1567 óta országának s nemesak felekezeti, hanem magasabb, nemzeti érdekből. Megbízta már 1567-ben Blandratát, hívja föl külföldi követsége alkalmával Ramus Pétert, majd Caelio Curiót, azt Párisból, ezt Bázeltől, a Szászsebes erős várában épülő országos nevelőintézet vezetésére. (Ott volt I. János királyunk sirja.) Némelyek szerint Szikszai Fabriciuszhoz is kétszer fordult ez ajánlattal, de ez nem mozdult Sárospatakról, közel halálát érezte. A sikertelen tudakolás után Dávid Ferencz Palaeologus Jakabbal, a görög császári család legtudósabb sarjadékával lép összeköttetésbe, ki Lengyelországból bejön 1570-ben. Nemsokára kimegy családjá után s 1573 táján visszatér megint egész háznépével. 1571 táján Kolozsvárra jó a heidelbergi egyetem „két szökevénye“ s egyik papja is. Lengyelországból eljön a zsidóul jól tudó Glirius, s mint orvos él egy évtizedig Kolozsváron barátja, Dávid Ferencz

fogságba eséséig. Másokat is elhozott ide a nagyhirű kedves lelki szabadság. S nemsokára Erdély szabad menedéke lesz a külföldi országokban még az elfajult protestánsoktól is halálra üldözött szabadon gondolkozóknak. (Lásd Lecky, Fölvilágosodás tört. I. kt.)

Dávid ezekből az ide menekült tudósokból és a kolozsvári magyar tanárokból szakértő bizottságot alakít, hogy a bibliát szabad szellemben fordítsák le. Az olasz egyetemekre is a fejedelem és kiñses Kolozsvár több ifjut kiküldenek, hogy majd főtanítók legyenek. De mind e szép és jóakaró tervezgetés csak jó szándék maradt az erdélyi protestáns egyetemmel együtt a mostoha idők gátló kegyetlenségéből.

Mert eldölt, csaknem kétségbeejtésükre, magas épületjük legszebb ormfala s legerősebb szögletköve, János Zsigmond váratlan kimulásával.¹

¹ Az erdélyi ref. egyházkerület hivatalos történetírója meghatón erőlködik, hogy a vallásszabadság alapítójának a sokkal tartozó prot. egyház háláját valami módon (nesze semmi, fogd meg jól!) kifejezhesse.

Debreczeni kézzel fűzött emlékkoszorujának jellemző bürökvirágai a Balogh és Révész kertjéből eredtek.

Az I. kt. 37. lapján ez áll: „Sok jó akarattal, nemes eszményekkel, szépért-jóért hevülő és az igazság keresésében fáradhatatlan lelkülettel bíró fejedelem“.

Ellenben a 243. lapon, hol a kath. Báthorit kell dicsérni: „Halála éppen a legjobbkor jött, hogy Erdély függetlenségét . . . és a protestántismust, melyet az unitárizmus . . . végromlással (sőt inkább javítással) fenyegetett, még meg lehessen menteni“.

(Nem kétlelkű az ilyen meseírás?) Még bolondozóbb lesz ugyanott már a 237. lapon: „Vajjon, ha sokáig él, hova fejlődött volna alatta az erdélyi vallásügyi helyzet: azt fölösleges találgatnunk“. De azért mégis találgatja 8 soron keresztül. „Hivatását belölte, a legjobbkor távozott“ stb. stb. Mondanunk sem kell, arról nem is álmodik Pokolynk, hogy ha tovább él János Zsigmond, még jobban betöltheti vala nemes hivatását. Lásd a 243. lapon is ugyane bűzös büröklevelet.

Még ennél is vakabb ellenmondása: „Az ő lelkülete lágy volt, mint a viasz . . . közvetlen és kedvelt környezete birt reá a legtöbb befolyással, — az csak természetes“. (237. l.)

A köv. lapon pedig nem ép' oly természetesen ez áll: „nem volt oly elfogult és nem volt oly kizárólagos és szűk látókörű ember, mint a környezetében levő új apostolok“. (238. l.) Mindkét helyen csak Blandrata, Dávid, Csáki és Békésből állt az a környezet s az utolsó állítás mégis fejtetőre fordítja az előbbit. Nem csecsszopók játéka ez?

De érdekesebb ide illő paromoeon helyett az irigység e kitérő paro-

Dávid Ferencz csak most ébredt valóra a hiában való tervezetésekből. Elvesztette a legalkalmasabb időt, melyben nagyszerű alkotásainak örökszilárd alapot vethetett volna. Óriási munkát végzett — meg kell adni — mind irodalmi és mind társadalmi téren a rendelkezésére állt néhány rövid év alatt, de az idealis föllendülés helyett, mint ref. történetíró mondaná, egy kis köznapibb Kálvinszerű önzéssel az életrealóbb tartós alapot talán mégis jobban, vagy szilárdabban megvethette volna.

Báthori István, az új fejedelem, az előde politikájáért szenvedett hosszu bécsi fogsága után s a leguntatóbb visszavonulásban eltöltött férfikor keserű emlékeivel lépett az őt eddig mellőzött erdélyiek ingatag trónjára.

Ott is heves ellenzés fogadja; még a katholicismust nem igen kedvelő Miksa király is támogatja ellene a fölkelő unitárius Békés Gáspárt. Mikor vitézül leverte a szentpáli csatában a csak kath. székelyektől sikert váró ügyefogyott vezért, legelső dolga azt volt, hogy a foglyok közül nyomban fölkonoztassa az ő kiszemelt személyes áldozatait. A kegyetlen szultántól, Szulejmántól tanulta ezt s részben Macchiavellitől. Azután kierőszakolt törvénykezéssel is sokat kivégeztetett közülök Kolozsváron, hogy megfélemlitse a kincses város büszke polgárait s elrabolta a megölettek ártatlan árva gyermekeitől jogos örökségüket a magyar törvények ellenére, a bigott spanyoloktól eltanult zsarnoki felségjogon. Farkas, róka, nem falja föl fáját. De a pápa hiveinek szabad volt mennyei czélokából véres mérszárlásokat rendezni. Példa rá a szomszédos Bertalanéj. A két Pokai-testvér nemes versengése teszi feledhetlenné az undok önzés e pogány hekatombját. Jeles költőjüket is unitárius anya nevelte az árva erdélyi ref. költészet fölgyámolítására.

Igy megtörve a szabad Erdélyt, az imént sok véráldozattal fölállító s azt a szabadság erősítő levegőjében szépen föl is virágoztató, művelt, gazdag nemességet: a triumpháló elgazdagult kegyetlen Caesar lelke pokoli örömben égett. Kedvére gyönyör-

xismusa: „János Zsigmondot méltán magasztalják az unitar. írók...“. „Azért, hogy valaki unitarius, még nem lesz egyszerre páratlan tökéletességüvé“. (237. l.) Vesd össze: a nap süt, de nem melegen. A cigányleány szép barna, kár, hogy nem fekete-sárga. P. úr igen jeles ember, de mért nem inkább mennyei. Ilyen szép virágokat termel ma is a Meliustól először beültetett híres debreczeni Herbarium.

ködött az elleneitől ily olesón megszerzett töméntelen hasznos kincsen, melyet ezután saját önző czéljaira fordíthatott.

Telt az özönvérrel harácsolt tömérdek vagyonból azután bőven a sok aranyat elnyelő lengyel trónra. Erdélyből mindenkítől örömmel várt eltávozása előtt azonban meg kellett békélnie egy kissé a gyűlölt unitáriusokkal is, hogy nagy befolyásukat a sok unitárius lengyel megnyerésére fölhasználhassa. Már uralkodása első átkos évében rájok mérte volt szellemi téren a majdnem halálos csapást: elvette tőlük a gyulafehérvári kir. sajtót és a megmaradt kolozsvárit — Erdély irodalmának tárházát — porba sujtotta a rá mért gonosz császári és katolikus szellemü censurával. Nem volt szabad semmi egyházi érdekü művet ezután kiadni, mert a szabad gondolat bántotta a fejedelemnek, sőt az ő császári német urának is tömjénfüsttől finomult érzékeit. (És erre a Pokolyaknak mind máig nem akadt kárhozható szavuk.)

Az unitárius tiszteket azonnal eltávolította a fejedelmi udvarból. Azután elvette tőlük a gyulafehérvári székesegyházat, sőt iskolát is, János Zsigmond végrendeleti hagyatékának önkényü lefoglalásával. Ugyanott számos unitárius polgárt börtönbe záratott a pópásoktól eltérő hitük miatt. Kitiltotta egyúttal az összes unitárius iskolákból a más vallásu tanulókat s a lutheránus jó Madárt, Alesius, tette meg a maradék reformált magyarok püspökének s a mindenben mellőzött Dávid Ferencz helyett saját udvari papjának.

Majd az új rokkant alföldi kálvinista superintendenst, Károli Pétert hívta be az unitáriusok megtérítésére, de az útjában mihamar meghülve, jóllakott velük s meghalni maga is hazatért a gazdag szőlőkkel díszes kedves váradi Tusculanumba.

Azután Thordai Sándor Andrást állította a fejedelem a kidőlt Alesius helyére s ezt is országgyűlési határozattal útasították 1577-ben az unitárius papoknak egész országban bárhol való átédesgetésére. Ekkor szakadt el Háromszék s vált sokára önálló protestáns kerületté. A gyakran botló Bod Isten csodálatos igazgatását látja ebben s nem veszi észre, hogy egy év mulva már kidőlt Thordai András is.

Dávidot megmaradt népes papi gyűléseivel csak Tordára és Kolozsvárra szorították. Még házaseletét is megkeserítették s 1576-ban egészen földulták a vejétől sokat váró s reményei-

ben csalódott jószájú és furfangos „nagykontyu“ kolozsvári anyós reá uszításával.

Dávid kiválóbb tudós barátjait, Óvárit, Karádit, Palaeologot, Neuser Ádámot, a volt heidelbergi lelkészt, az országból kegyetlenül kiüldözték. Maga a vallásügyekben tudatlanságát gyontatóinak őszintén megvalló fejedelem is szívesen foglalkozott üres óráiban az üdvözítő térítés szent munkájával. — 1575-ben Csanádi Imre kalotaszentkirályi papot, ki Egri Lukács követői közül menekült 1568-ban Kassáról Erdélybe, borralbuzával próbálta katolikussá tenni.¹

Ily sok- és különféle zaklatások közben nyertek az unitáriusok a szolgálatukra még számító fejedelemtől 1576-ban a szervezkedésre és jobb megélhetésre némi lehetőséget. Szabád püspökválasztásra biztatta őket. Az unitáriust, ref. és lutheránust magában foglaló „magyar egyház“ most örökre kétfelé vált s az unitáriusok külön püspökül megtartották Dávidot maguknak. A bukását várók csalódtak ravasz számításukban.

Blandrata ültette ez alatt a kevély és nagyratörő, de egyúttal jót és gonoszt egyaránt pontosan s csak ritkán fukarul visszafizető Báthorit a lengyel trónra, a Miksa király érdekében fáradó Dudicsot legyőzvé a sokkal szebben csengő erdélyi aranyokkal. (Azelőtt a magyar trónt vették meg 100,000 spanyol aranyon.) De meg kellett vezekelnie a megnyert nagyuróságért immár öregedő István uramnak is. Lekötelezte magát erős esküvással, — úgy is alig hitték el neki -- hogy a kihalt királyi család egyetlen árva és szüntelen csak Jézus nevü jegyeséhez imádkozó agg hajadonát mielőbb az ő szerető hitvesévé teszi. Így jutott a magyar katolikus, de igaz spanyol erkölcsü szeplőtelen lovag az ő hervatag Dulcineájához. Az összes lengyelség füle megcsendült belé, mikor az első csók czuppanását meghallották.²

Mig az emigy könnyedén és hirtelen fölkapott Báthori tövises uralmát távol külföldön a megbékült és sokban kiváló

¹ Saját „felséges“ levele fönmaradt ez üdvös buzgólkodásáról. (Lásd Jakab, Dávid F. emléke. 210.)

² Melius regős bibliai stílusa ez. V. ö. „Kijöve azért Agag nagy festommal és kevélyön kompodí módra“. I. Sám. XV. 16. „A kit minden valaki meghalland, mind az két füle megcsendül beléje“. U.-a. III. 9. „Még a föld is zönög vala belé“. IV. 5.

Békés Gáspár segélyével dicsőségesen élvezte, Dávid Ferencznek mind újabb meg újabb nehézségekkel kellett megküzdenie szűkebb hazájában. Az újabb erdélyi helytartót, Báthori Kristófot is a bejött csalfa jezsuita gyontatók vezetgették a lélekre tartozó szent dolgokban s ezeknek álnok, hazát nem ismerő politikája űzte a fejedelmet feleségével együtt a csöndes örület felé. Addig is alkalmas eszközökkel elkészítgették a most már egyformán károkozó kath. és ref. uraimék — a pápista és kálvinista varjak egy célra arányzó szép szövetségeként — a gazdag Erdélyt a pápa szent fekete hadseregének kényelmes befogadására.

Már János Zsigmond végső éveiben több űrpontot szállott meg e betörni kész szent-had az ország távolibb határszélein. 1571-ben vívták a híres lepantói pogányirtó győzelmet a kézfogó s egyaránt fölfegyverzett pápa és spanyol király a török szultán legyőzött rabgályáin. 1572-ben esett a Szent Bertalanéj vérözönt árasztó szent áldozata a legkatholikusabb Párisban. A hármass taréju, fehérsárga lelkü kegyes pápa a tőle kitelhető legszentebb buzgósággal tartott emerre a diadalra is, amarra a gyásztorra is győzelmi és hálaadó szent miséket. A véres győzelmek emlékét még szentelt érmeken is megörökítették, hogy az ostoba utókor a szent pápaság iránt kellő tiszteletet tanuljon belőle.

Ily római szellemű isteni helytartóknak voltak a spanyol jezsuiták, avagy mint gunyból már akkor nevezték őket: ezsuaiták, hű testőrzoí, megszentelt vitézei és leghűbb janicsárjai és darabontjai, még ezeken kívül: felesküdt örökös rabszolgái is. Vagy még találóbban megjelölő elnevezéssel: ezek a sehonnai jezsuiták voltak az uralkodni szerető kath. egyháznak akkoriban a terjedő protestántizmus ellen pápai kézzel fölszentelt hitvédő lelki zsandárai.

Az Isten dicsőségének keresésére már 1572-ben csalogatta őket Erdélybe az új kegyes kath. fejedelem. A jezsuiták nagyban készültek is, de visszariasztotta őket egy időre a fenyegető Békés-párti mozgalom. Majd titokban szállingózni kezdtek árva varjakként Erdély felé Zsigmond úrfi hasznosabb nevelése céljából, kit boldogtalan kálvinista anyja, Bocskai Erzsébet kebeléről csaknem erőszakkal szakítottak le. Méreg vagy bánat ölte meg a nagyasszonyt, azt Pokoly szakértőn megmondhatná. A

többi jezsuiták hálát adtak Istennek, e kiváló gondviseléseért... De nagy lelki félelmek is gyötörték őket, az ekkor már legkiválóbban pogány és eretnek szép országban, a míg itt élt Dávid Ferencz, ki egy néhány év előtt még az erdélyi vallásügyek gyepplőjét a legerősebb kezekben tartotta.

Erdély törhetetlenül előretörő lángeszű reformátora szabadon lélekezett föl a katonás István úr Lengyelországba eltávoztakor. Azt hitte, minden a régi rendbe tér vissza s megint úgy lesz, a mint volt János Zsigmond idejében, mikor az elvakult Meliust is csak integették, de személyesen soha sem bántották. Hisz' neki is a békés Báthori Kristóftól nincsen mit tartania. Elfeledkezett arról, hogy a jámbor Kristóf és Alfonz urak s általában a kath. kegyes királyok és fejedelmek lelkét a Jézus szent neve szenteskedő képviselői tartották fölszentelt markukban s irányozták azt szentséges szándékkal: az ő dicső istenök s annak boldogságos szüzének még elérendő nagyobb tisztességére.

Ez eléggé föl nem, sőt inkább félreismert válságos helyzetből, vagy sokkal inkább a megszokott reformátori bizalomból keletkezett a Dávid tragikus bukása, melynek sötét végzete a jezsuitákat szívesen kiirtó Meliusnak tőle elfordulása óta látatlanul bár, de folyton feje fölött lebegett. Mit várhatott Rómától az, a kit Debreczenben, Wittenbergben és Genfben is már oly régen mélységes pokolra kárhoztattak? A kik az őket folyton véres kiirtással fenyegető Meliussal előbb mit sem törődtek, most a sárgafehér pápa és a sárgafekete császár szent megbízásából élénk figyelemmel kísérték Dávidot minden cselekedetében. Mert a protestánsoktól is odakinált élő vértanu könnyű áldozatnak tünt föl előttük a fejedelem mindenható pártfogásának ellene való ügyes fölhasználásával.

Dávid Ferencz az ő fénykorában a vallásüldözők ellen hozott törvényeket még magára a sokban tulzó, sőt vakon mindent merő Meliusra is átalalta alkalmaztatni. Most ravaszabb ellenfelek álltak vele szemben, kiknek kedvéért az új törvényeket mintha egyenest csak reá szabták volna. Eltiltják az országgyűléseken kemény büntetéssel a papokat a vallásügyek bármint csekély újításától is. A ki e törvény ellen vét, azt előbb a kálv. és luth. püspökre bízta, később a fejedelem tanácsára: hadd büntessék meg őket az ő érdemük szerint.

Dávid Ferencz, ki már 1571-ben is befejezetlennek látta hirtelen megakadt hitalkotását s félt annak az ő holta után bekövetkezhető végromlásától, a sirba is netalán magával vitt józan hitelve végzetes elfeledésétől: most egész élete boldogságát föltette arra a nagy és szent célra, hogy bármi történjék, maga még javaéletében kifejti a legtisztább unitárizmust s a kálvini lélek-lealacsonyító vélekedésekkel szemben fölteszi az ő eddig vallott józan hitére az üdvözítő szent koronát: az egyedüli mindenható Istennek egyedül való imádását.

Távol hagyta ő tiszta vallásától azokat az ábrándos sallangokat, melyekkel a pápás irány Jézus vallását ezer év óta szépitgetés színe alatt éktelen oktalansággal eltorzította s a kifejlett katholicizmust a hindu buddhizmus esodálatos bálványszörny világához meglepő hiven hasonlóná tette, mint erről a portugál útleírásokból értesültek.

Dávid Ferencz már az 1569-iki váradi disputatió az egész világ előtt kinyilatkoztatni akarta a Jézus Krisztus nem imádása tanát. — Ezt nyíltan kijelentik az ő vallásáról 1570-ben Meliusék is, de Blandrata, ki már a gyulafehérvári disputatió hátra szorult fogyatékos tudományával s ki a váradi magyar nyelvű disputatió (a fejedelmet mindenüvé el kellett kísérnie, főtanácsos, excellentiás úr és e mellett udvari orvos lévén) még csak egy árva szóhoz sem juthatott, óvatosságból-e, barátja iránti féltékenységből, vagy hátramaradt pápás vallási öntudata vak ösztönéből? merészen megakadályozta e legsarkalatosabb tétel kimondását. Azután is vagy folyton ellenezte egy 1578 iki eset kivételével a tudakos Blandrata, vagy sehol sem került ennek kinyilatkoztatására országos zsinathoz hasonló elég kedvező alkalom.

Dávid ha meggyőződését titkolva, tovább is nyugton marad, észrevétlenül tűnik el az élők sorából, mint 1572-beu Kálvin három országos apostola, kiknek rég elenyészett sirjait ma hiában keresnök; de ő nem sajnálta föláldozni élete szép alkotását, csak hogy a meggyőződése szerint vallott igazságról minél erősebb bizonyosságot adhasson. Mert jól tudta, hogy csak így fog ő az utódok hálás emlékezetében örök időkre megmaradni.

1578 tavaszán döntő nagy mérkőzésre, egy országos zsinatra hívja össze híveit az akkor még gazdag nemes Torda városában. Itt élte akkor tudós, csendes életét Bogáthi Fazakas

Miklós, Erdély legnagyobb költője, ki Palaeolognak megírja később Dávidnak itt kezdődő bukása igaz történetét.

322 pap gyült ide a próféta hívó szózatára Erdély minden részéből, a tanító-mestereket, világiakat, művelt nemeseket, főrangukat közéjük nem számítva. Dávid itt nyíltan eléjük tárta az ő elszánt szilárd belső meggyőződését, sőt legtitkosabb hitbeli kétségeit is. Elhatározták, hogy ezentúl általános papság (communis profetia) legyen: ¹ mindenkinek szabad köztük oly hitbeli kérdésekről vitatkozni, melyekben a zsinat még nem döntött. E közmegegyezés után a papi szószékről ismét hangzani kezdtek olyan új idealis vagy költőileg szép igazságok, miket az orthodox országgyűlések már régóta kemény tilalomban tartottak.

Blandrata, ki előbb örömmel tudatta Palaeologgal és a lengyelekkel a mindenkitől bámult tordai zsinat nagy sikerét, utóbb aggódni kezd a tulzásba is mehető szabados következmények gondolatára. Egy régi barátjának és földijének öcsését hívatta el Bázeltől segítségül, a híres Socini Faustot, több pápa rokonát és az olasz jezsuiták tudós barátját. Ezt beszállásoltatta a kolozsvári plébánia-épületbe, hol Dávid legdrágább vendégeként, sőt kedvelt barátjaként lakott csaknem egy félesztendeig.

Mindennap vitatkoztak és vetélkedtek ott egymással latin nyelven a hit kérdései felől, de Socini nem tudta meggyőzni Dávidot az ő saját olasz, félénk, sőt félszeg felemás unitarizmusának helyes volta felől. Az akár Judásnak is beillő s a hatalmas, gazdag Blandrata pártfogásáért mindenre kész olasz tudós tudatta végre honfitársával is a nem várt eredményt, hogy Dávidot semmi lette képpen nem tudja eltéríteni fölvett útjáról.

Blandrata ekkor, hogy a fejedelem környezetének lappangó és kitérésre váró haragját féltett egyházáról elterelje, más szóval, hogy a háttérben álló s még Socinussal is egybebarátkozott jezsuiták útját a Báthoriak kedvéért egyengesse, maga is a fejedelmi tanács készséges eszközének szegődik s nyíltan föllép az új törvényeknek most vakmerőn ellenmondó régi barátja ellen. (A pápától tanult olasz ma is mindenre kapható, csak jól megfizessék.)

¹ Ilyen volt a kor tanulni vágyó szelleme. Melius már 1563-ban oda írja prédikációi czimlapjára: „Mindnyájan prófétálhattok és taníthattok. 1 Cor. 14.” Még asszonyai is magyarázhatták a szentírást.

A magát egyháza körében teljesen szabadnak érző Dávid teljes nyíltsággal kezdte hirdetni a kolozsvári székesegyház szószékén a többi felekezettől leginkább eltérő tanítását: Jézus ember voltát s a szentek és az idvezítő, meg a szép zsidó aszszony helyett egyes-egyedül csak az egy teremtő igaz istennek imádott tiszteletét.

Ezért Blandrata nyomban följelentette. A rég erre váró fejedelem Dávidot azonnal tisztos őrizet alá vétette. 1579 elején elvitték Tordára, az előbbi nagy zsinat helyére, hogy ügyét ott Szent György napján az egész ország színe előtt behatóan megvizsgálják. Azonban az egybegyűlt unitárius nemesség nagy számának, sőt már-már fenyegető fölléptének láttára, kik a fejedelmet trónra léptekor letett erős esküjére intőleg figyelmeztették, félbeszakították mihamar az izgató tárgyalást s Dávidot kettős őrizet alatt visszakísértették megint Kolozsvárra.

Dávidnak az útjába gördített akadályok után ez volt észszerű álláspontja: ő mindent elszenvet az igazságért, de ha az ő igaza helyett a szentírásból igazabbra tanítják, annak is kész szívvel fog engedni. Senki sem hallgatott már reá, mert a fejedelmi tanács Blandrata egyetértésével immár elvégezte Dávid menthetetlen elvesztését. El kellett tenni őt minden áron láb alól, hogy ne álljon többé oly veszedelmes gátként útjában a föltámadni készülő kath. reakciónak.

Május végén vitték megint új kihallgatásra Gyulafehérvárra, hol a fejedelmi udvar kettőzött fegyveres őrsége tanyázott. Négylovas kocsin küldte a kincses Kolozsvár tanácsa, akár János Zsigmondot, vagy a még nagyobb urat, a debreczeni püspököt. Az elgyengült, fogságában elpusztult, gyöngye, beteges embert ifju veje hozta ki házából ölében, hogy a kocsiba ültesse. Kolozsvári hivei sirva váltak meg tőle. Nem érte most semmi öröm az úton sem, hol elhagyott hazáját utoljára láthatta. Régi diadalai gyönyörű színhelyén, az unitárius Tordán és Nagyenyeden keresztül vitték fegyveres kísérettel néhai jó ura volt székhelyére.

Messze belátható földön az unitárius föld népe, a könnyező papok és zugolódo nemesség keservesen gyászolva állottak ki a sebesen tova vágató koci elé.¹ Bérelt zsoldosok lova-

¹ Hogy a régen Jézusként keresztfeszítésre, később agyonkövezésre, vagy lassu megperzselésre szánt eretnek tudósok iránt a buzgó katolikusok

goltak most előtte-utánna és nem az egykori díszbanderiumba gyült, örömnépet ülő, vidáman ujjongó aranyosi nemes szélesség.

Harmadnapra mégis, június 1.-én, késve értek a fejedelem akkoriban fényes, gazdag székvárosába, hol a fogoly főpapot Kristóf úr megbizottai újabb talpig fegyverben álló lovas és gyalog őrséggel fogadták. A fejedelmi udvarban csak fél órát engedtek a csaknem holtra fáradt szegény embernek a minél gyorsabb átöltözésre s rögtön, pihenést kerülve, minden előző tanácskozás és egyetlen kirendelt szakértő, hivatalos védő nélkül vitték a megalázott papi fejedelmet a pompás ebédlő terembe, hol a nemes lelkű János Zsigmond idejében nem így szokták őt fogadni.

A roskatag és beteg öreg főpap mellé, kinek hires trombitahangja csak suttogásra gyengült immár, a végső perczben veje és hú kísérelője: az olasz egyetemeken tanult Trauzner Lukács, most Kolozsvár jegyzője és a két ősz tordai pap: Óvári Péter és Sztárai Miklós állottak, hogy az ifju jogértő jegyző apósát, a két öreg tudós lelkész a gyanúsított egyházat istenadta tehetségük szerint a hamis vádaktól megvédelmezzék. A fejedelem a reszketve ott álló „eretnek“ főpapot megszánva, közelébeu egy székre ültette.

Az országos nagy zsinati gyülekezetből Kendi Sándor tudós kanczellár lépett most Dávid Ferencz ellen sorompóba, az a Páduában is tanult Kendi Sándor, ki a régi jó időben az összes Kendiekkal együtt unitárius volt az őket jól ismerő Borsos Sebestyén krónikája szerint s ki családi politikájából most Judáskezet fogva Blandratával és Socinival, hív tolmácsa lesz a hitbuzgó fejedelemnek; sőt hú tolmácsa az urak háta mögött ott olalkodó jezsuita atyának is, ki a mult évben Zsigmond herczegnek nevelőjeként tolakodott be az udvarba az ország erősen tiltó törvényei ellenére s a tőle akkor semmi jót nem váró beteges fejedelemasszony végső kétségbeesésére.

Kendi kanczellár tüntető ügyességgel oldotta meg készséggel föl vállalt kényes föladatát. Buzgolkodásában nem is sejtette, hogy mikor útját egyengeti a bigott kath. reakciónak, saját halálos ítéletét írja alá; sőt előkészíti összes barátjainak,

is Kálvinéhoz hasonló kegyetlenséggel viseltettek, e különben kegyes hindu malom módjára sokat imádkozó „keresztényekről“ nem szükség bizonyítani.

legközelebbi vérrokonainak végromlását, kiket a hön pártolt pápai politika a rég megszokott módon immár szívesen fölál-
doz — a háromegey Isten nagyobb dicsőségére!

Ki gondolt volna már akkor a pazar vérdíj mellett arra, hogy az unitarizmust Gyulafehérvárt lesujtani akaró végka-
tasztrófa nyit utóbb szabad útat a beözönlő spanyol (osztrák? hisz' sohasem élt ilyen bestia), az akkori magyar nyelv szerint: német, olasz és lengyel szent hordának s a kezük alá nevelt Zsigmond és András fejedelem méltó hütös szövetségeseikkel, Bástá és Mihály vajda martalócaival s a pribék kálvinista ebhajdukkal ássák meg majdan sirját a szépen fölvirágozott, szabad fölvilágosodásra törekvő művelt és gazdag protestáns országnak? . . .

A katholikus és a kálvinista udvari pártbeliek (mert az óvatos lutheránusok régi hitfelők iránt érzett némi esekély kegyelettel most is csak néma szemlézők maradtak), a János Zsigmond zsinatain bölesen okulva, most nem magát az igazságot kimutatni gyűltek össze a fényes fejedelmi palotában, hanem pusztán a rideg jogot keresték a pápák és császárok rég elavult római törvényeinek példája szerint. Csak az forgott most előttük szóban a jogos igaz helyett: újító, innovator Dávid vagy nem? Most is éppen ott áll az országtól törvényesen elismert vallásban, a hol állt János Zsigmond idejében?

A várt feleletet hamar megkapták. A szüvedélytől égő olasz esküdözött s Tamásként Blandrata égre-földre tagadta, hogy Dávid újnak mondott tanításaiban neki valaha része volt. (Pedig a döntő 1578-iki tordai nagy zsinattal, mint láttuk, maga is eldicsekedett Palaeologhoz irt örömhirdető levelében.) Ha valaha tette volna ezt, most visszavonja. Vonja vissza Dávid is vétkes tanítását. Különbén hivei a zsidózásra térnek. Trauzner kemény hangon megfelelt az álnok olasznak rágalmaira s az ő kérésére nyugodni küldték Dávidot — börtönébe s a pör folytatására másnap 7 órakor megint összegyűltek a beérkezett vidéki nemesekkel megszaporodva.

Másnap ismét Blandrata újította meg rágalmaikat, a miket már egyszer elmondott. Hivatkozott az előre ravaszul megnyert, sőt ígéretekkel elhíttetett papokra is. Ezek, mint Judás Iskariotes társai, sorban fölállottak tanuskodni régi mesterük ellen.

Hunyadi A. Demeter, kire az új püspökség dísze nézett,

az agg Szegedi Lajos, ki szászvárosi papságát féltette, Szathmári és a néhai Heltai szász veje: Eppelius kolozsvári s Bonus Joo Lukács dézsi pap mind Dávid ellen vallottak s a hatalmas bírák kedvéért reformálni merészelt eljárását mind vakmerő újításnak bélyegezték. A nagybányai kálvinista prédikátor ellenben s valami husz unitar. pap nagy bátran kimondották, hogy ők már a nagyváradi zsinaton, 1569-ben, úgy értették Dávid hitvallását, a mint most értelmezi. (A mi mellett némileg bizonyít Melius és Károlyi Péter 1570-ben kiadott, Sommer 1572-ben irt könyve is.) A Dávidpárti unitárius papság kimutatta ezt a régibb könyvekből s a radnóti kastélyban készült és elfogadott olasz Paruta-féle kátéból is.

A nagy számmal begyült unitárius nemesség szintén kedvezően és pártolva nyilatkozott Dávid nézetéről: az ő igaz hitüket fejezte ki bevádolt hitelvél. De mindez ellenmondások immár semmit sem értek, a jól elrendezett komédia tragédiává kezdett fajulni. Kendi Sándor fölemelkedett s a fejedelem és ennek pápától küldött jezsuitája és végre még a maga nevében is kijelentette, hogy a Dávid Ferencz Jézus embervoltáról valló tanát mindannyian káromlónak tartják és halálos kárhozatra méltónak ítélik.¹

Blandrata ekkor az egész gyülekezet szemelättára Judás példajaként odafutott és megölelte az ítélet meghallgatására imént beszólitott Dávidot. Biztatta őt, hogy ne féljen, mert kegyelmet kér számára. A magyarországi részek Meliustól tanult papsága fölzudult erre s nagy zajjal a fejedelem elé tódultak. Ők a debreczeni kánonok intézkedése szerint a Mózes törvényeinek végrehajtását követelik: kövezzék meg, mint Szent Istvánt, a hamis prófétát. A kath. klerus és főurak is az ő fényes-véres multjoktól sehogysem akartak elmaradni s Dávid Ferencz megégetését kérték a pápának és császárnak egyaránt alázattal hódoló félénk fejedelemtől.

A szelid lelkü Kristóf úr most méltó lett ős Báthori nevére. Szeme elé tárult a fölingerült nemesség fenyegetőn zajos magatartása. Másfelől megriasztotta őt a szent atyák merész követelése is, kik a hamis prófétára a boszorkányok szokott erdélyi büntetését kívánták: mert Erdélyben a husszita eretnokség óta

¹ Jakab, Dávid F. emléke. 237.

az egy váradi eset kivételével hitéért senkit meg nem égettek. Most a tiszamenti papok elvakult bős fanatizmusának látása visszaadta hideg vérét, a kik őt hitvesével s minden maradékival együtt a Jézus Krisztus Mózes és nem Verbőczy szerint ítélő mennyei bírósága elé idézték, ha Dávidot továbbra is életben meghagyja.

A fejedelem elvégre megemberelte magát és a vérszomjazó Kainok gyülekezete előtt Kendivel ékesszólón kihirdettette: Dávidot példásan meg fogja büntetni. További határozatig ketts őrizet alatt kemény fogságban tartassék.¹

Kidőlt már régóta Csáki Mihály, 1577-ben Hagymássi Kristóf, 1579-ben Békés Gáspár, a kik rajta segíthettek volna, mint ezt Haner s mások kárörvendve följegyezik. — Még az 1578-ban föltűnt nagy üstököst is az ő tisztességének rovására könyvelik el a babonás szász krónikák. Bámulatos, mily sokan tartottak még ekkor is e bukott páratlan nagy embertől.

Még egy pár napig mély bizonytalanságban maradt a lánczra vert reformátor sorsa. Az egybegyűlt nemesség eközben kereken kijelentette, hogy az elitelt Dávid vallásán megmaradnak s csak az egy igaz Istent tisztelik. Az unitárius papokat nehéz fogsággal fenyegetve reversalis adására kényszerítették.²

A protestáns papok szent táborának eloszlása után, jun. 5.-én, Dévára szállították Dávidot, de most már nem négylovas hintón. Itt a várfok egy szűk czellájába zárták el, honnan a számára kiválasztott büntetésre igen jellemzőn, leláthatott egyik utódának: Thordai Sándor Andrásnak boldogult, esőndes életére, ki püspöki residentiáját a dévai katolikusoktól elnyert díszes templom környékén ott alant tartotta.

Az ellenfelén ily végzetes diadalt ülő orthodox püspök most elért diadalán megnyugodt lelkiismeretét az 1579 okt. 1.-én Erdélybe érkezett jezsuita invasio már nem sokat háborgatta: meghalt Dáviddal csaknem egy időben.³

A magyarok igaz istene nem engedte meg, hogy az ortho-

¹ Jakab, Dávid Ferencz emléke. 237., 238. Bogáthi Miklós elbeszélése Palaeolog és Dávid F. fiának Defensiójában. 47—55.

² Lampe. 304.

³ Epitaphiuma maig azt hirdeti a templom falán, hogy a kath. hitvallók superintendense volt. A hazug fölirat mentette meg a század végén a kidobatóstól, Bod, Sz. Polikárp. 37.

dox papok többször nyilvánított követelő óhajtása a gyöngé fejedelem egy hirtelen elhatározásával az ó-kor borzalmas példái szerint beteljesedjék. A bejött olasz és lengyel jezsuitáktól sem kivánta meg az ég szabad magyar földünkön az oly szívesen fölajánlott pogány emberáldozatot. S Báthori Kristóf más ügyekben eléggé humanus kormánya megmenekült ebben is attól a borzasztó szégyenfolttól, mely Alvinczi György nagyharsányi lelkész fölakasztásával és Thoroczkai Máté püspök fiának megkövezésével a vakbuzgóság deliriumából később kijózanult kálvinista egyház lelkiismeretét tavaszokra legszégyenletesb botrányaként égeti.

Dávid Ferencznek összes büntetése az volt, hogy hosszú haldoklás lett hátralevő rövid élete. Vejét a szókimondó, szabad védelemért is most szabadon bocsátották.¹ A vigasztaló rokonoknak és barátoknak tilalmas volt az elítélthez való közeledés. Még orvos sem járt körülé. A bukás szivgyötrő szégyene és a rá következő hagymázos láz kivette Dávidot november havában ez árnyékvilágból. Egy unitárius ifju, Királyfalvi István, később ítélőmester, szolgált ez utolsó napokban mellette hűséges apródjaként. Ez az ismeretlen nevű porkolábbal levitte a kimult vértanu holttestét a magas várhegy aljára s ott egy messze ellátszón kiemelkedő római kő² mellé sirba tették. Ez első emlékkövet később valószínűleg a vakbuzgó jezsuitapárt rontotta le, kik kálvinista szövetségeseiktől, Kendinek és társainak kolozsvári kegyetlen kivégzése után, elveszik a püspöki székhelyeket s köztük a dévai szép templomot a virágzó iskolával, partikulával egyetemben.³

November 7.-én vagy 15.-én halt meg Dávid Ferencz. A költő Bogáthi az elsőt, a tudós Bod Péter mindkettőt vallja.⁴ E kétes homály a vértanu halálán a dicső életpálya legméltóbb

¹ Trauznert 1603-ban Básta a dévai várba zárátja, honnan a Boeckai-fölkelés idején szabadul ki. A kegyetlen Báthori István 1575-ben ugyanott ölette meg Tinódi Sándort, a költő fiát. Mondják, Ottó király is itt raboskodott s nem Bálványos-Váralján.

² Bogáthi, ki magát is, fiát is görög névvel látja el, Lysimachus orosz-lánját látja a görög emlékeknek nézett kőben. Ugyanő Dávidot a Szent Márton kápolnája mellé temetteti el. Lásd följegyzését Ker. Magvető. XXXVII. 265.

³ Pokoly, i. m. I. 299., 295., 297., 311. stb.

⁴ Székely Sándor és Lampe jun. 6.-ra, más egykoru kútfő októberre teszi halála idejét. Lásd Uzoni: Historia Unit. I. 237.

befejezése. Nem fajulhat el az iránta érzett hálás tisztelet üres álszenteskedéssé, mint a hogy a katolikus atyafiak a vértanuk emlékét néhol megülik bálványszerű ünnepléssel. Elég most a reá való hálás megemlékezés.

Déva művelt magyarlelkű lakói kegyelettel emlékeznek ma is a fellegrárukban kimult nagy reformátorról s azt állítják, hogy porai a ref. templom kertjében nyugosznak. Gondolni sem mernének erre, ha a halott korának vakbuzgó szellemét hiven ismernék. A dévai templomban, csaknem Dáviddal egy időben, nyugtatták el a kimult kálvinista püspököt. Ha a Dávidé is e zord időkben valamikép közelébe kerül vala, bizonyára a húnok hareza újult volna föl a Kain-kálvini rajongás dicsőségére — a templom orthodox szentségét megóvni minden áron kész, bigott, középkori féltékenység pokoli tüzeiben.

Vannak számosan olyanok is, kik szivesen emléket emelnének Dávidnak, de nem tudják elég biztosan, mely pontra állítsák azt, hol pihennek áldott szent porai.

Dávidnak még el nem senyvedt csontjai nem kérik ezt a kitüntetést s nem kívánják azt a rájuk súlyosan nehezülő földi emléket. Nem enyésztek még el azok, mint a Genfben örökre eltűnt Kálvin s a Debreczen süppedő homoktengerébe rég alámerült Melius. De azért e ránk maradt ereklyék a nem háborgatott csöndes pihenést ma is megérdemlik. Az ily magasztaló emlékek nem is annyira a halottaknak, mint sokkal inkább az élőknek szólanak.

Bárhová állítják tehát azt az emléket a dévai magas várhegy, Erdély oly szép Golgothája mellé, ott lesz s mégis nemcsak csupán ott lesz Dávidnak emléke dicsőn megörökítve. Az orthodox protestánsok legkorábban fölvilágosult modern szellemű protestánsának, a legnemesebb reformátornak, kinek tökéletes életén egy mákszem folt sem sötétlik, a lelki szabadság újabb megteremtőjének, első törvénybeiktatójának és legnemesebb vértanújának örökké élő és örökre áldott szelleme ott lebeg ma is Déva várromjai fölött a fenséges magasban s keletre és nyugatra messze ellátszón egész világnak hirdeti Dávid Ferencznek soha el nem muló dicsőségét.¹

¹ Maga a nagy természet is állit néha emléket a kebelén nyugvó elhunyt nagy férfiaknak. Ha a dévai Golgotha előtt délfelől a nyugati szem-

... E legnemesb emlék nemesítő hatása alatt — bizvást elhihetjük! — az összes fölvilágosult protestánsok elismerik végre azt a kétségtelen bebizonyult igazságot, hogy a Déva várában 1579-ben elhalt legnagyobb magyar reformátor az újkor fölvilágosodásának egyik legelső alapvetője volt, a kinek rágal-makkal be nem szennyezhetet nemes és halhatatlan érdeme a magyar művelődés elrégen borus egén immár háromszáz év óta tündöklök a lelki szabadságnak ma már széles e világra fölragyogó dicső hajnalesillagaként.

határ esthajnaltól borongó bérceire tekintesz, egy ott alvó ember elnyult fekvő körvonala ötlök mindjárt az ég alján bámuló szemedbe. A tudákos nép Deczebált keresi a fekvő óriás emberalakban.

KANYARÓ FERENCZ.

A vallás: -

annak változó formái és örök lényege.¹

Alapige: „BékéljeteK meg az Istennel“.
II. Cor. 5., 20.

Kedves Hallgatóim! A vallásról, annak változó formáiról és örök lényegéről óhajtok beszélni előttetek, a mai ünnepélyes alkalommal. Kérlek, figyeljeteK!

Nemrégiben még azt hitték az emberek, hogy a keresztény dogma főbb elveiben, úgyszólván, örök időkre meg van állapítva. Egy neves amerikai lelkész szokta mondogatni, hogy a theológiában mindennemű fejlődés ki van zárva. Saját szempontjából igaza is lehetett. Ő ugyanis úgy tekintette a theológiát, mint a csalhatatlan isteni kijelentés egyszerű magyarázatát. Az ilyen kijelentésben azután, természetesen, nincs és nem is lehet semminemű haladás. Alig sejtette az a nagy ember² is, a kinek ez a hely királyi széke volt, hogy az ő dogmája az idők során valami módon átváltozik, vagy éppen elavul. S a nagy angol költő,³ a ki „Elveszett Paradicsomát“ a kálvinizmus theológiájára építette, talán egy pillanatig se gondolt arra, hogy legjobb esetben csak álmodik. És manapság mégis úgy tapasztaljuk, hogy a kereszténység kötött dogmái közül egyetlenben egy sem maradhat érintetlenül. Kik hát, a kik ilyenemű kérdésekkel állanak elő? Bizonyára, nem a rossz emberek. Még kevésbé azok, a kik a világból ki akarják irtani a hitet és a reménységet. Nem is a tudatlanok, a kik mindenbe beletörődve, magasabbra úgy sem vágyódnak. De igenis, a mi korunkban rendszerint a jó és való-

¹ Mondotta Minot J. *Savage*, new-yorki lelkész, a genfi Szt.-Péter székesegyházban 1905 aug. 31.-én a III. Nemzetközi Vallásos Congressus alkalmával.

² Calvin.

³ Milton.

ban bölcsek azok, a kik legkevésbé hisznek ezekben a megcsontosodott dogmákban.

Az utóbbi 150 év alatt nagyon is megváltozott a föld ábrázata. A földet elejétől végig föl kutatták; a különböző népek közelebről megismerték egymást s ilyen módon találkozót adtak egymásnak a világ uralkodó nagy vallásai. Tanulmányoztuk ezeket a vallásokat, ezeknek fejlődését és hanyatlását s ma már bizonyosra vehetjük, hogy az emberiség szünet nélkül halad örök ezéjja felé: az ördögöt angyallá idomitja át. Hanyatló és holt vallások romjai hevernek útjában mindenfelé, mint az őszi országúton a lassan lepergő sárga falevelek.

Ezenkívül külön tudománygá fejlődött a kritikai bírálat. Tudjuk, miként keletkeztek és fejlődtek az emberi hagyományok; tudjuk, miként jöttek létre a szent iratok; kiviláglott az is, hogy ezek az emberi munkák miként öltöttek magukra isteni jelleget.

Hát még ha hozzá vesszük ehez az óriási haladást a tudományos kutatások és fölfedezések terén! A mit a régiek hittek a világról és az emberiségről, annak eredetéről, természetéről és rendeltetéséről, azt a már fölvilágosodott ember többé el nem fogadhatja. Réges-régen az emberek még azt is tudni vélték, hogy mit gondolt Isten a világ teremtését megelőző korszakokban. Napról-napra kiszámították, hogy mikor és miért állott elő a világ. Azt is tudták, hogy mikor és miért bukott el az ember s miként sülyedt kezdettől fogva az isteni átok és harag sulya alatt. Tudták, vagy legalább tudni vélték mindezeket. Ma már tudjuk, hogy mindebből egy szó sem igaz. Egész más világban élünk mi. Más a mi gondolkozásmódunk. Mások a mi álmaink. Más reménység vezet bennünket: mindig csak előre!

Ezekhez a mélyreható változásokhoz képest, természetesen, az emberek magatartása a vallással szemben szintén nagy változáson ment keresztül. Itt csak két osztályt említek meg.

Sok nemeslelkű ember van a világon, a ki azt hiszi, hogy a vallás kihalófélben van és majdnem örül neki. Egy kebelbarátom, a kit nagyra becsülök, gyakran lelkesedéssel mondogatta: „Haldoklik a vallás és helyébe lép a *humanitas*“. Azt hitte ő is, mint annyi más, hogy a vallás az emberiség gyermekkorához tartozik; kinövünk belőle, mint a ruháinkból s eldobhatjuk magunktól.

Megint mások, azok a kedves, jámbor, egyházas szellemű lények, csakugyan félnek, hogy a vallás haldoklik és talán végkép oda lesz s ennek folytán kárhoztatnak mindennemű kritikát és tudományos vizsgálódást. Nagyon is neheztelnek ránk, mikor fölvetjük ezeket a kérdéseket, a melyek szerintük a biblia hitelét veszélyeztetik. Darwinra és társaira is ugyancsak nehezteltek, mikor kétségbe merték vonni a mózesi hat napos teremtés igazságát. Attól félnek tehát e jámbor hívők, hogy a vallás napjai meg vannak számlálva. De vajjon, eszükbe jut-e valaha, hogy ez az aggodalom valójában nem hitre, sőt inkább hitetlenségre mutat. Nem igaz hívő az, a ki fél, hogy az isteni tekintély aláhanyatlik és az isteni igazság meghazudtolható. Tegyük föl, hogy valaki védelemre készen, elállja az ajtót: nem azt a gyanut kelti-e, hogy az ajtó mögött valamit rejteget. Éppen így jár el az is, a ki nem szereti, ha a hit dolgait megvitatják. Bizonyosan attól tart, hogy azok nem állják ki a kritikát. Lám, pedig Isten nem fél a világoosságtól. Isten igéjének nincs mit tartania az igazságtól; mert az igazság és egyedül az igazság az Isten igéje.

A magam részéről nem osztom sem az egyik, sem a másik csoport véleményét. Nem hiszem, hogy a vallás hanyatlófélben volna s nem táplállok lelkemben aggodalmat annak sorsa iránt.

Lássuk egy pár pillanatra, hogy tulajdonképpen mi is a vallás. Így talán könnyebben fölismerhetjük az azt fenyegető veszélyt.

Az *értelem* úgy mutatja be nekünk Istent, mint a világegyetemben nyilatkozó teremtő hatalmat. A vallás pedig nem egyéb, mint az a szent viszony, a melyben állunk mindannyian e hatalommal szemben. Sok Istent imádtak az emberek, a míg azt hitték, hogy egynél több hatalom van a világon. Most már csak Egy Istent imádunk; minthogy az annyira rettegett tudomány is kimutatta, hogy a világegyetemben működő erő és hatalom — egyetlen egy.

De az ilyen gondolatoknak rendszerint hűséges kísérőtársai akadnak *érzelem*-világunkban is s így a vallásban ezekkel is számolnunk kell. Minél emelkedettebb és finomabb a gondolat, annál tisztább és nemesebb az annak megfelelő érzélem. Mig az alacsony gondolkozás mindig maga után vonja az érzelmi erők sülyedését.

Azonban elkerülhetetlen, hogy ezek a világraszóló gondolatok és érzelmek valamely külső formát ne öltsenek magukra. Így jöttek létre a vallásos intézmények. Oltár és áldozat, mecset és templom, az istentisztelet megannyi formája; szentségek és czeremóniák, papi rend és lelkészi kar, mind ennek köszönhetik eredetüket. S az a sok hymnus, biblia, könyörgés, mind csak arra való, hogy bár gyarló módon, de kifejezésre juttassa a vallásos életben gyökerező gondolatunkat és érzeményeinket. Gondolat, érzés, intézmény teszik tehát a vallás lényegét. De hát mire valók mindezek?

Arra, hogy igazi, benső viszonyba juthassunk az Istennel. Eleitől fogva sokat foglalkoztak az emberek az Isten eszméjével. Saját magukról is nem egy elméletet állítottak föl. És az Isten és önmaguk közötti viszonyt és annak ideális voltát illetőleg más meg más nézet uralkodott közöttük. De mindezeknek csak az volt a czélja, hogy az emberek benső viszonyba jussanak Istennel. És ez tény nem csupán a keresztény és mohamedán vallásnál, hanem bármely más vallásnál is. Valamennyinél! Különbösen is, alapjában véve, *nem volt s nem is lehet*, világ kezdetétől mind e világnak végezetéig, egynél több vallás! Voltak ugyan vallás-rendszerek, voltak theológiák száma nélkül, de *vallás* csak egy volt, van és leszen. Egyetlen-egy közös vallás, az indián fétisétől föl a Sion hegyéig és a Szent Péter templomáig. Bármily finomult és magasztos is legyen a mi istentiszteletünk, egyedüli czélja és törekvése egyszerűen az, hogy minket Istenhez emelve, ő vele lelki kapcsolatba hozzon. Vajha, sikerülne.

De előbb még egy más kérdéssel kell tisztába jönnünk. Térjünk vissza a vallás lényegére, melyet imént röviden vázoltam. Nemde, nem világos-e, — a dolog természetéből ítélve is — hogy a vallást az emberiség teljesen soha nem nélkülözheti? Bármily szétágazó is a mi vélekedésünk a világalkotó hatalomról, az a hatalom ott van. Jelen van mindenütt. Az a hatalom a mi Atyánk. Ettől a hatalomtól vettük eredetünket. Itt volt, mielőtt mi születünk volna és itt lesz, a mikor mi már többé nem leszünk. És az ég alatt és a föld fölött, mig itt vagyunk, ránk nézve szentebb, jobb és fontosabb mi sem lehet, minthogy ismerjük meg valamennyire ama hatalom törvényeit s igyekezzünk azoknak engedelmeskedni. Ettől függ minden, a mire vágya-

kozunk. Életünk, egészségünk, boldogságunk, szerencsénk és igaz emberségünk, mind csak ezen fordul meg. Ez tehát a vallás lényege: hogy mi az örökkévaló világalkotóval gyermeki viszonyban legyünk. Az ilyen vallás pedig már magában is örökkévaló.

Még ha valaki azt mondaná is, hogy ő erről a hatalomról mit se tud, az nem határoz; mert hiszen — mint láttuk — az a hatalom mégis csak ott van a világban. Jelen van mindenütt. És a nembánomság is tud valamit annak törvényeiről és megnyilatkozásairól: legalább is, itt e földi létben, forgandó szerencséje és boldogsága mindig attól függ, hogy mennyire ismeri és alkalmazza azokat. Daczol ez a hatalom még az istentagadóval is. Ott van, jelen van ez a hatalom mindenütt a világon. Nevezd bár anyagnak vagy erőnek. Még ha a porig megalázod is: ott van. Ott volt, mielőtt születnél volna és ott lesz, mikor te többé immár nem leszel. S e földi létben egészségedet, boldogságodat ama hatalom jóságos törvényeinek köszönheted. A mig tehát a világ világ lesz s a föld hátán akad egyetlen ember, a ki gondolkozni, érezni és cselekedni kész: addig a vallást nem kell félteni, mert annak fönmaradása a dolog természetében gyökerezik. Hátat fordíthatunk neki. El is felejthetjük. De ki nem olthatjuk éltető világát. Hol az a kormányos, kinek kedve volna kivitorlázni az őt nyomon követő tenger-láthatárból? Hol a sas, mely túlszárnyalni óhajtaná a levegő-egyet? Bizonyynal ilyen volna az az ember is, a ki a vallás üdvösséges köréből akarna kibontakozni.

Az ilyen értelemben vett tiszta és áldásteljes vallásos élet gyümölcsei a következők: mint egyén, mind jobban megközelíteném a tökéletességet; az Istennel való harmoniában zavartalan testi jólétnek örvidenék; értelmi, erkölcsi és szellemi erőimmél fogva pedig, mint az örökkévaló Atyának gyermeke, tudnám és érezném a szép-, jó- és igaznak boldogító voltát.

Tovább menve, alkalmazzuk ugyanezt a harmoniát a társadalomra is, melynek végezelja szintén a tökéletesség. Az emberi nem igaz vallásossága, Istennel való teljes harmoniája mellett, ugyan mit keresne még a világon a vétek, bűn és nyomor! Ha Isten törvényeinek engedelmeskedve, minden ember szeretné és támogatná egyik a mást, nem látnók többé a szegénység rongyait. Nem kellene küzködnünk annyi betegséggel, mert azokat Isten atyai törvényeinek áthágásával rendszerint magunk

idézzük fel. Lelkiismeretlen kufárok és vesztegetők neveit kitörülhetnők az élet könyvéből. Megszűnne akkor a százados zsarnokság és a keserű rabszolgaság ismeretlen volna. Megszünnék a háboru is, s minden embert a közös mennyei édes Atya hajlékának védelme alatt testvérként üdvözlénék. Tehát minden rosznak bedugulna a forrása, ha diadalt ülne közöttünk az igaz vallás: vagyis, mindannyian harmoniában élnék Istennel és embertársainkkal.

E szerint a művelődés erőpróbája tulajdonképpen az igaz vallásosság. Mert nem a telegráf, vasútak, gőz- és léghajók jelentik a civilizatiót. Sem azok a kutatások és felfedezések, melyek a természet erőit az ember szolgálatába hajtották. Nem is az irodalom, tudomány, zene és művészet ápolása az, a mi a világot jóvá és nemessé teszi. Miként Spencer Herbert mondja: „a világ értelmi fejlődésével nem mindig jár együtt annak erkölcsi tökéletesedése“. Hány gonosztevő kerül ki az intelligens, a tanult emberek sorából! A miért valaki jártas az irodalomban zene- és művészetben, nem következik, hogy egyúttal jó és megbízható ember legyen. Ezek a tanulmányok magukban jók, de nem mindig terjesztik és mozditják elő az igazi műveltséget. Talán kidomborítják — mondjuk — a kor életviszonyait, érzését és gondolkozásmódját; de nem mindig emelik annak szellemi színvonalát. A régi Athen és Róma példája — a művészi fejlődés magas fokán — beigazolja, hogy az irodalom, zene és művészet, szónoklat és festés remekei mellett milyen szépen megfér a magán- és társadalmi élet mérhetlen sülyedése és romlottsága.¹³

Mi hát az, a mi az embert emberré teszi?... Mi más az, mint a szeretet és rokonszenv ébredése, az igazságérzet hatalma s az egyetértő testvéries munkálkodás! Mi más az, mint az egymás iránti meleg érdeklődés, szivesség és gondoskodás! Ezek a szellemi javak, ezek a vallásos erények teszik az embert valóban művelté; ezek vezetik és emelik az emberiséget mindig magasabbra, mindig csak: előre! Eddig csak ötven lépésre hangzott el a szavam, ma már, a telefon útján, beszélhetek száz meg száz mértföldnyire is. De vajjon azzal jobb ember lett-e belőlem? Nem az a fődolog, hogy mennyire hallatszik el az én szavam, hanem az, hogy ki vagyok én és van-e valami mondani valóm.

A mikor b. e. atyám született, 1794-ben, egy cseppel sem

utazhattak gyorsabban az emberek, mint Ábrahám patriárcha idejében. Mindezek a bámulatra méltó változások azóta jöttek létre. De mi szükség is van arra, hogy 6—10 kilométer helyett egy óra alatt 50—60 kilométert fussak be? Meg kell adni, hogy nagy kényelem: de azért éppen nem következik ebből az, hogy én egyúttal jobb ember is vagyok, mint őseim; s aligha jobb és nemesebb a szándék, mely engemet vezet. Újból és újból nem az a kérdés, hogy mit milyen hamar és feltűnően tudok végrehajtani. *Ki és mi* vagyok én: ettől függ az igazi műveltség.

Nincs és nem lehet tehát ezen a világon szentebb és dicsőbb kötelességünk, mint ápolni és terjeszteni ezt az igaz vallást, melynek alapelve: harmoniában az Istennel és embertársainkkal! Ez a bűnös világ egyetlen reménye.

És most még egy pár szót az egyházzól és annak a mi vallásunkhoz való viszonyáról. Az egyház, — ideértve a föld kerekén létező összes vallásos intézményeket — minden időben úgy tűnik fel előttünk, mint a kor és égalj megfelelő vallásos életének külső szervezete, s így természetesen fölveszi magába az illető nemzedék jellemző vonásait. Az egyszeri pap is azt mondta a maga mentségére, hogy a milyen a város, olyan az ekklezsia. Babonás, durva és korlátolt társadalomban az egyház maga sem küzdheti le ezeket a nyers tulajdonságokat, mert hiszen utóvégre is — emberekből áll.

Mind e mellett kijelentem, hogy nincs és nem is volt soha a föld kerekén jobb és nagyszerűbb szervezet, mint maga az egyház. Miért? Azért, mert ennek egyedüli kifejezett célja az, hogy az embereket valóban emberekké tegye, őket Istennel és egyik a mással lelki rokonságba fűzze. Nincs és nem lehet egyetlen másnemű szervezet, a melynek — ha csak egyházzá át nem alakul — csupán ez volna egyedüli célja és rendeltetése.

Bármily tévelygő, durva, babonás, sőt éppen kegyetlen volt is olykor az egyház, jusson eszünkbe, hogy az illető korszak és nemzedék maga egy cseppel sem volt különb. Kálvin Jánost, kinek katedrójában prédikálok, sokan kegyetlen embernek tartják; s főképp azért, mert Servét Mihályt megégetteté. De hát vajjon milyenek voltak akkoriban a többi intézmények? Emberies, bölcs, gyöngéd és igazságszerető volt-é a többi mind, kivéve

őt magát? Bizonyára ő mindenben korának gyermeke és hű képviselője volt.

Számos erénye mellett, — meg kell vallanunk — volt az egyháznak nem egy hibája, bűne is. Ezuttal azonban csak egyre mutatok reá, mert ez az egy is rengeteg bajt és nyomorúságot zúditott reánk a századok folyamán. És ez nem más, mint a *esalhatatlansággal* való kérkedés, melynek semmi komoly alapja nincs. A legújabb időkig minden, de minden vallásos intézmény igényt tartott a *esalhatatlanságra*. Papjai és prófétái Isten nevében beszéltek; s az isteni igazságra és hatalomra támaszkodva, az embertől szolgálai engedelmességet követeltek. Ebből keletkeztek a vallásháborúk, a történelem megrázó tragédiái minden időben. Azon az emlékezetes pénteken, miért is kostoltatták meg Jézussal az ő honfitársai a kereszthalál szörnyű kinjait? Csak azért, mivel a zsidók a teljes igazság birtokában elbizakodva, — Isten és a haza ellenségének tartották azt, a ki kétségbe merete vonni az ő igazságukat. És miért kelle Servetnek is máglyán elhamvadnia? Csak azért, mivel Kalvin a bibliát *esalhatatlan* isteni kijelentésnek tartotta, Servetus pedig kétségbe merete vonni annak egy némely tanításait. Ilyenformán a világnak majdnem minden tragédiáját a *esalhatatlanság* rovására kell írunk. A *esalhatatlanság* nem fogad el tanácsot, fejlődni és előre haladni a *esalhatatlanság* nem tud; s így az egyháznak elcítől fogva az volt a végzete, hogy Isten nevében megakassza a haladás kerekét. Egyedül a valláshoz nem mertek nyulni az emberek, a mikor más téren egy-egy új teremtés hajnalát üdvözölték.

Ez a *esalhatatlanság* kiterjedt nemcsak az egyház dogmáira, hanem annak szentségeire és szertartásaira is. Ezek aztán teljesen megrögződtek annyira, hogy azoknak szigorú megtartásától függött és függ az igaz jellem. Dogmák, szertartások, szentségek, symbolumok és istentiszteletek — pedig csak annyiban jók, a mennyiben kifejezésre juttatják és ápolják a benső vallásos érzület útján az igaz életet. De a mikor ezek maguk lépnek a valódi vallásos élet helyébe, annyi, mintha kenyér helyett követ adnánk az embereknek. Nem hogy segítenék az égiekhez való emelkedésben, sőt gátolnak és megrontják életünket. Tanulja meg az egyház, hogy az isteni kijelentés nincs végképpen megállapítva és befejezve. Az állandó és folytonos, mint maga az élet. Jól mondta *Robinson John* a mi őseink-

hez¹ intézett bucsubeszédében, hogy istenigéje számunkra még sok-sok igazságot rejteget. Ma már oda jutottunk, hogy előttünk nemcsak a biblia istenigéje: istenigéjét hirdetik a többi nagy vallások s azoknak szent könyvei, a világ és az emberiség, egyszerűen mindaz, a mi Istenre mutat: mert *az* méltán istenigéje. A mi régi, a mi megszokott, azért nem mindig érdemel tiszteletet; és az igazság, ha még olyan új is előttünk, tulajdonképpen egy idősebb az Istennel, s vele egyenlő tiszteletet parancsol. Az igazság szent és sérthetetlen: az igazság-kereső Istent keresi. Nemcsak jogunk van tehát az igazsághoz, de annak keresése egyenesen mindnyájunknak szent kötelessége. Nem elég a türelmesség másokkal szemben; én nem kérek belőle; vagy teljes szabadság, vagy semmi!

Ha tehát ez volna az egyház célja, mi akkor a mi kötelességünk? Egyszerűen az, hogy tagjai legyünk valamely egyháznak, vagy vallásos társulatnak a közjó érdekében. Ha valaki különállva is tehet jót, ám lássa; de más téren is csak az a tapasztalatunk, hogy egymagunkra sohasem tehetünk annyit, mint valamely élő és működő szervezet útján. Nincs más mód tehát, mint hogy szervezkedjünk. Melyik egyházhoz csatlakozunk? . . . Ahhoz, melyik leginkább megfelel a mi eszményeinknek; de tartsuk nyitva szemünket és szívünket az új igazság előtt, mely ébredez a mi kebelünkben s kövessük annak hívását, mint Ábrahám, mert az bizonynyal Isten szava.

Nem egyszer zúgolódunk a miatt, hogy a világ ilyen lassan halad. Az Isten nem szokta elhamarkodni az ő dolgát; de azért a világ mégis csak halad. Engem még arra tanítottak volt gyermekkoromban, hogy közel van a világ vége; s hogy mi már túl vagyunk az élet delén s rohamosan közeledünk az alkonyathoz. Várhatjuk tehát a világ végét, s az utolsó ítéletet. Ámde az új tudomány egész mást tanít. Azt tanítja, hogy még alig kelt föl a nap. Pitymallik. Nemhogy öreg, elnyomorodott és veszendő volna az emberiség, sőt most éli gyermekkorát. Olyan az emberiség, mint Hercules, a ki a bölcsője körül sziszegő kigyókat megfojtotta; de a nagy munkák, melyek meg fogják tisztítani és nemesíteni az egész világot, még hátra vannak.

Tekintsünk hát örömmel és bizalommal a jövőbe! Az egyes

¹ Gyarmatosok Észak-Amerikában.

ember leküzdve önző vágyait, tisztult elmével és nemes szívvél, úgy áll előttünk, mint Istennek gyermeke. Mért ne vivhatná ki ugyanezt az egész emberi nem: igazán meghódítva, kormányozva és dicsőítve a világmindenséget!

Jön idő, a mikor az új dicsőség birodalmában a múlt nyomora és szenvedése csak úgy tűnik fel, mint egy rossz álom. Lészen akkor általános béke és igaz testvériség. Megszűnnek a határok és vámsorompók, melyek a népeket egyik a mástól elválasztják. Szabadság és öröm heviti keblünket. A föld egy óriási kert, mely minden szükségünket ellátja. A világ: mint a vallásos élet és gondolat mesterműve, készen áll. De még ez a földi élet is csak úgy tűnik fel előttem, mint egy ösvény, mely a sir szájához vezet. Onnan pedig magához emel minket az Örökkévaló.

Atyánk, hálát adunk néked az áldott világosságért, mely boldogít, a reménységért, mely vigasztal, a szeretetért, mely megszenteli minden dolgainkat. Ime, készek vagyunk veled együtt hiven munkálkodni az egész világ javára. Amen.

Angolból

JÓZAN MIKLÓS.

Az unitárius egyház fölterjesztése az alapítványokról szóló ministeri törvénytervezetről.

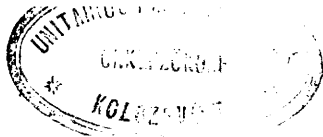
A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister 396—1906. eln. szám alatt egyházi főhatóságunknak is megküldvén, hozzászólás végett, az alapítványokra vonatkozólag készített törvénytervezet előadói javaslatát, a javaslatot jogügyi bizottságunk beható tárgyalás alá vette s a bizottság által beterjesztett véleményes javaslatnak megfelelően, egyházunknak ezen kérdésben elfoglalt álláspontját kifejező fölírat intéztetett a ministerhez 422—1906. E. K. Tanácsi elnöki szám alatt.

Tekintettel arra, hogy egyházunknak az alapítványokra vonatkozó törvénytervezettel szemben elfoglalt álláspontját minden egyháztagnak s főleg lelkészeinknek érdekében áll megismerni, a jogügyi bizottság munkálatát közöljük folyóiratunkban a következőkben :

„Általánosságban előre bocsátjuk a következőket :

A régi Erdélyben az Appr. Const. I. rész, 5. cím 4. cikke és az I. r., 6. cz. 2. cz., a Leopoldinum diploma 2. pontja és az 1791. évi 55. t.-cz. szerint az Ekklezsiák magánjogi és köteleztetési képességgel bírtak, ingó és ingatlan javakat birtokolhattak, melyek általuk testületileg kezeltettek ; ingó és ingatlant örökölhettek ; templomot, tornyot építhettek ; iskolákat alapíthattak s az ezekhez szükséges telket és anyagot megszerezhették ; perelhettek és pereltethettek s ekklezsiái gyűléseket tarthattak. Az egyházak részére tett kegyes alapítványokat illetően az 1791. évi 54. t.-cz. szerint „Ő Felsége kegyesen biztosítja az egyes vallásoknak, hogy a kegyes alapítványokat az alapítók szándékához és óhajához képest fogják kezelni és más vallások alapítványaival nem fogják összevegyíteni ; épségben maradván a Felség fölügyeleti joga, mely őt azokra nézve megilleti“.

Ezen jogok az unitárius egyházat is mind megillették. Az 1568-ban Tordán tartott erdélyi országgyűlésen ugyanis az unitárius vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottott, a mit az Appr.

Const. I. r., 1. cz. 2. cz. is megerősít: „A négy recepta religiók az országnak ezen megegyezett közönséges végzéseit szerint ennek utánna is in perpetuum pro receptis tartassanak boldog emlékezetűi elődeinknek dicséretes példájok szerint, holott az hazának közönséges maradása is azt kívánja, hasonlóképpen az ország constitutiói és néhány rendben lött uniók is. Ezen négy recepta u. m.: Evangelica reformatata, Lutherana sive Augustana, Romano-Catholica, Unitaria vel Antitrinitaria religióknak szabados exercitiumok in locis iuxta constitutiones regno soliti, ezután is megengedtetessék“.

Midőn a kolozsvári 1848. I. t.-cz. és a pozsoni 1848. VII. t.-cz. által Erdélynek Magyarországgal való egyesítése kimondatott, az 1848. évi XX. t.-cz. 1. §. szerint az unitárius vallás Magyarországon is törvényesen bevett vallásnak ismertetett el. Az alkotmány helyreállításával pedig az 1868. évi XLIII. t.-cz. által Erdélynek Magyarországgal való uniója újabban megerősítettvén, ezen törvény 14. §-ban kimondatott, hogy Erdélynek mindazon törvényei, a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallás-gyakorlati és önkormányzati szabdságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait, illetve hatáskörét biztosítják, sértetlenül fönn-tartatnak.

A régi erdélyi egyházaknak tehát a vagyonszerzésre, örökösödhetésre és a vagyonkezelésre vonatkozó önkormányzati jogai és szabadsága törvények által éppen annyira biztosítva vannak, mint a hogy a magyarországi ágostai és helvét hitvallású evangélikusokra nézve ezen jogokat az 1790—91. évi 23. t.-cz. 10. §. biztosítja azon rendelkezés által, hogy minden egyházi és iskolai alapítványok birtokában háborítatlanul meghagyatnak, azok tőlük el nem vehetők, ez alapítványok igazgatása továbbra is kezelésük alatt hagyatik, a király főfelügyelete föntartatván arra nézve, hogy azok az alapítók szándéka szerint kezeltessenek és fordítottassanak céljaikra.

Az Unitárius Egyház, az egyház egyeteme vagy az egyes egyházközségek részére, megszorítás nélkül, általában egyházi vagy iskolai célokra, avagy szűkebb megszorítással adott vagy hagyományozott alapítványokat állami jóváhagyás nélkül mindig elfogadhatott és elfogadta s azok ezen elfogadás által, a kijelölt cél követése iránti kötelezettsége mellett s a vagyon törzsállagának föntartása és biztosítása mellett, az egyház tulajdonaivá váltak. Ezeket az unitárius egyház önkormányzati körében alkotott egyházi törvényei és szabályzatai alapján az állag megóvása mellett kezelte s fordította az egyház érdekeit szolgáló célokra a Felső főfelügyeleti jogának tiszteletben tartása mellett.

Ezen elvekkel egyezik meg a m. kir. Curia 63. számú polgári döntvénye is, melylyel kimondatott, hogy az egyházaknak, egyházi testületeknek s egyházi személyeknek ingatlan vagyon szerzését tiltó, úgynevezett holtkézről szóló törvények, nevezetesen az 1498. évi LV. és LXV. t.-cz., az 1647. évi XVII. t.-cz. s az 1715. évi XVI. t.-czikkek és különösen az erdélyi részekre vonatkozóan az

Appr. Const. I. r., 1. cz. 10. cz. és az I. r., 6. cz. 2. cikke a változott viszonyoknál fogva nincsenek hatályban.

A Magyar Unitárius egyház vagyoni jogi viszonyai ezen törvényeknek megfelelően szabadon fejlődtek s az egyház az országos törvények korlátai között, saját alkotmányos hatáskörében, önmaga által alkotott egyházi törvények és rendszabályok szerint igazgatja és kormányozza magát minden egyházi és iskolai ügyeiben, Ő Felségének a királynak, az ország törvényeiben meghatározott legfőbb fölügyeleti jogának tiszteletben tartása mellett. (Egyházi törvény 1. és 2. §§.)

(Az unitárius egyházi törvények legutóbb megállapítottak az Egyházi Főtanács 6. és 7—1899. főtan. jkvi szám; 51. és 107—1902. főtan. jkvi és a 85—1904. főtanácsi jegyzőkönyv szám alatti határozatokkal.)

Ezen egyházi törvény értelmében az Egyházi Főtanács határoz az egyházközségek és iskolák alapítása vagy megszüntetése, ingatlanok vétele és eladása, valamint alapítványok elfogadása vagy visszaútitása kérdésében, ellenőrzi mindennemű egyházi és iskolai célra tett alapítványoknak az alapítók rendelkezése szerinti kezelését és intézkedik a megszorítás nélkül tett alapítványoknak az előírt módon való célszerű kezelése iránt; az alapítványoknak s összes egyházi és iskolai célra szolgáló alapjainak a megfelelő szabályszerű épségben tartása s jövedelmeztetésére kijelölt célra való fordítása tekintetében az egyházi törvényeknek megfelelő ellenőrzést gyakorolja s úgy az egyházi közpénztár, mint az alapítványok s általában az egyház összes vagyonáról vezetett számadásokat évenként szabályszerűen fölülvizsgálja. (Egyházi törvény 206. §. 2. pont b), l) és o) alpontjai.) Ezek szerint a Magyar Unitárius Egyház évszázadok óta maga gondoskodott iskoláiról s habár a magyar nemzeti nevelés fejlesztése érdekében mindig az első sorban megtette hivatásos kötelességét s jelenleg is három középiskolát — most részben állami segélylyel — és az egyházközségeiben, a hol még állami elemi iskola nincsen, elemi iskolákat is tart fenn s a nevelésügy érdekében minden időben anyagi erejét meghaladó áldozatokat hozott s hoz jelenben is, mindazonáltal tulajdonképpeni iskolai alapjai és alapítványai nincsenek, hanem csak iskolai célra fordítani rendelt alapjai és iskolai célra tett alapítványai, de mindezek fölött az egyház, mint föntartó hatóság rendelkezik s az egyház tulajdonait képezik. A Magyar Unitárius Egyház ugyanis mint tisztán magyar és székely hívekből alakult egyház, a magyar nemzeti nevelést s ezen érdekekben iskolák föntartását mindig egyházi érdekek tekintette, mert az egyház és iskola érdekei egymást kiegészítők s így egyházi érdeket szolgál az iskola is s a hívek és alapítók is ezen érdek- és szellemtől áthatva adományait és alapítványait az egyház javára tették, akár tisztán egyházi, akár iskolai célra rendelték is fordítani.

Ezek előrebocsátása után van szerencsénk a törvényjavaslatra vonatkozóan a következőket előterjeszteni:

Általánosságban megjegyezzük, hogy az egyházi alapítványokat az alapítványokra nézve a tervezetben általánosan fölállított fogalom-meghatározás alá vonni nem tartjuk lehetőnek. Az egyházi alapítványoknak kezelésére és ellenőrzésére nézve sem lehet a világi alapítványokkal közös szabályokat államilag fölállítani. Mindez sértené az egyházaknak törvények által biztosított önkormányzati jogát, sőt még magánjogilag biztosítva levő vagyon-érdekeit is. Az egyházi alapítványok az egyházak szerzett tulajdonát képezik. Egyházi alapítványoknak tekintendő az egyház javára tett s az egyház érdekeit szolgálni hivatott minden alapítvány, ha nem vonatkozik is tisztán a hitélet részére, hanem az egyház másnemű érdekeire, vagy ha az egyház által föntartott iskolák céljaira van is rendelve. Az egyházi alapítványoknak szűkítő fogalom-meghatározás általi megszorítását egyházunk egyházi és nevelési érdekeinek fontos szempontjából tehát nem csak nem helyeselhetjük, hanem egyházunkra nézve károsnak és veszélyesnek kell kijelentenünk.

Az alapítványok elfogadása, kezelése és ellenőrzése tekintetében az egyházi alapítványokra nézve fölállított korlátozásokat sem tartjuk megengedhetőnek, mert fönnebb idézett törvényeink szerint egyházunk a vagyonszerzés és kezelés tekintetében a Felség főfelügyeleti jogán — *jus supremæ inspectionis* — kívül egyéb korlátozásnak az állam részéről alávetve nincsen s ezt föntartandónak véljük.

Az állam ezt az elvet az iskolai alapítványok- és tőkepénzekre nézve is eddig tiszteletben tartotta. Az 1868. XXXVII. t.-cz. 14. §-a a felekezeti népiskolák és az 1883. XXX. t.-cz. 46—48. §§-ai is a felekezeti középiskolák vagyonát illetőleg ugyancsak aképpen rendelkezik, hogy az iskola minden alapítványa, tőkepénze, ingatlan birtoka továbbra is az intézet, illetve föntartó hatóság, tehát nálunk az *egyház tulajdona* marad, azt maga kezeli s az állam csupán a főfelügyeleti jogot gyakorolhatja s meggyőződést szerezhet ebből folyóan arról, hogy a vagyon biztos elhelyezése és reudeltetési céljára való fordítása megtörténik-e, jogában állván az iskolai vagyon állásáról, mikénti elhelyezéséről és kezeléséről időnként hiteles kimutatást bekívanni s ha az ellenkezőről győződne meg, a szükséges törvényes intézkedéseket megtenni.

Ezeknél fogva véleményünk szerint egyházunknak ragaszkodni kell ahhoz, hogy a Magyar Unitárius Egyház részére egyházi vagy iskolai célra tett vagy teendő alapítványokra nézve az állam jövőre is csak Ő Felségét megillető legfőbb főfelügyeleti jog gyakorlására lehet hivatva.

Tiltakoznunk kell az ellen, hogy egyházunknak törvények által biztosított önkormányzati jogai megszorítottassanak. E jogok nemzeti alkotmányos biztosítékok is. Ezen szempontból is föntartandók.

A törvényjavaslat egyes szakaszaira vonatkozóan megjegyezzük

az alábbiakat: 1—9. §§. Egyházi alapítványoknak a fönebb mondottak szerint az a vagyon lévén tekintendő, a mely az egyház részére olyképpen adatott vagy hagyományoztatott, hogy a vagyon-törzs állagának csonkittatlan fõntartása mellett annak használata vagy hozatéka általában megszorítás nélkül, vagy külön megjelölt czélból, az egyház vagy az általa fõntartott iskola érdekeit állandóan szolgálja s a mely az egyház részérõl való elfogadás által ennek tulajdonába és kezelésébe megy át, ennelfogva:

nem fogadhatjuk el egyházi alapítványainkra nézve a törvényjavaslat ama fogalmi meghatározását, hogy egyházi alapítvány alatt sem tanügyi, sem jótékonyági, sem másnemû oly alapítvány nem érthetõ, a melynek a hitélet körén túlmenõ vonatkozása van, mivel nálunk az egyház és iskola érdekeit szolgáló minden alapítvány egyházi alapítványnak tekintendõ s ezek körét tisztán a hitéletre szolgáló alapítványokra korlátozhatónak nem tartjuk, miután az iskolai czélra szolgáló alapítványaink is az egyház részére tétettek s egyházi szervezetünk szerint az egyház tulajdonába s kezelésébe mentek át.

Nem fogadhatjuk el azt az elméletet sem, hogy az egyház részére egyházi vagy iskolai czélokra tett vagy hagyományozott alapítványok is önálló jogi személynek tekintessenek, mert ezen alapítványok az egyház tulajdonát képezik az abban kijelölt czél fõntartása mellett és nem tekinthetõk per fictionem önálló jogalanyoknak. Ezekre nézve ugyanis nem alkalmazható az a fölfogás, hogy kibocsáttatván az alapító tulajdonából, nem mentek át másnak a tulajdonába, hanem az állam által elismert valamely czél állandó szolgálata szempontjából csak a külön jogalanyiség révén vehetnek részt a magánjogi életben, mert az egyház részére tett vagy hagyományozott alapítványok, a dologi törvényeink szerint, az egyház részérõl való elfogadás által az egyház tulajdonába mennek át a czélnek megfelelõ kikötéssel s nem tekinthetõk önálló jogi személyeknek, hanem csak vagyonjogi objectumoknak.

Hogy az iskolai alapítványok is az intézet, illetve fõntartó hatóság — nálunk az egyház — tulajdonát képezik, azt a mint fönebb már említve is lett, az 1868. évi XXXVII.-ik és 1883 évi XXX. t.-cikkek is elismerik. A törvényjavaslatban föllájitott említett rendelkezés tehát egyházunk szerzett jogait s autonómiáját érintené. Nem fogadhatjuk el továbbá a javaslatnak az alapítvány fogalmi meghatározásába bevett azon rendelkezést sem, mely szerint az alapítvány biztosítása és kezelés-módja a nézve az állam egyházunkkal szemben föfelügyeleti jogát meghaladó befolyást gyakorolhatna s rendelkezéseket tehetne, a mire nézve alább még ki fogunk terjeszkedni.

6—12. §§. Nem fogadhatjuk el, hogy az állam az egyházat, a részére egyházi vagy iskolai czélra tett alapítványok elfogadását, fölügyeleti jogát túlhaladó jogkörrel korlátozhassa és mint a javaslat 7. §. f) pontja szerint még érték tekintetében is, bizonyos összegben

felül, az elfogadást miniszteri jóváhagyáshoz köthesse, mert ha a czél állami tiltó törvényekbe nem ütközik, az egyház van hivatva annak elbírálására, hogy az alapítványban kijelölt czélt az egyház vagy az iskola érdekében állónak tekinti-e s ehez képest az egyház van hivatva annak el vagy el nem fogadása fölött határozni és ebben az összeg vagy érték nagysága tekintetében sincsen törvényeink szerint korlátozva s állami jóváhagyástól föltételezve s az ellenkezőnek egyházunknak törvény által biztosított önkormányzati jogával.

13 - 26. §§. Az egyház a részére tett s hagyományozott egyházi vagy iskolai czélú alapok törzsállagának biztosítása, azok kezelése s a jövedelemnek állandóan a kijelölt czélra fordítása tekintetében önkormányzati hatáskörében törvényei és rendszabályai szerint járván el s főnálló törvényeink szerint az állam ezekre csak fölügyeleti jogát gyakorolhatván, ezeknél fogva ezek tekintetében az állam az egyház részére kötelező útutasításokat és kezelési szabályokat nem állapíthat meg, hanem csak ajánlhat ilyeneket egyöntetűség és czélszerűség szempontjából az egyháznak megfontolás és esetleges elfogadás végett.

27—31. §§. A számadások évenkénti rendszeres fölülvizsgálása is az egyház autonóm joga. Fölügyeleti jogánál fogva az állam megtekintheti s időnként kimutatásokat kívánhat be az állag biztosításának módjáról és a jövedelem hova fordításáról, de az évi számadások fölterjesztése meghaladja a fölügyeleti jogot. Különben a javaslat 21. §. is azt mondja, hogy az egyházak a kezelésükre bizott alapítványok tekintetében a közigazgatási rendet az őket illető fölügyelet gyakorlására vonatkozóan maguk állapítják meg az állami fölügyeleti jog korlátai között, hozzáteszi azonban, hogy: „és a jelen törvény korlátai között” s mindjárt meg is határozza, hogy ezen megállapodások a jelen törvény szempontjából a vallás- és közoktatásügyi minster jóváhagyását igényelik. Az indokok is azt mondják, hogy a szóban forgó szabályok is természetesen úgy lesznek megalkotandók, hogy az autonomiát, melyet ezen a téren egyházaink törvények, rendeletek és jogszokások alapján élveznek, ne sértsék. Ennél többet mi sem akarunk. Ámde már a kezelési szabályzatnak a ministeri jóváhagyástól függővé tétele sérti eddigi autonomiánkat; a javaslat kiemelt egyéb rendelkezései pedig hasonlóan korlátoznák önkormányzati jogainkat.

32. §. Nézetünk szerint az állam az egyház szerveitől a kezelést nem vonhatja el, hanem fölügyeleti joga alapján csak észrevételeit teheti meg s a kezelés megnyugtatóbb intézésére hívhatja föl.

33. §. Az állam egyházi alapítványainkba csak annyiban szólhat bele, a mennyiben az alapítvány kitűzött czélja állami tiltó törvényekbe ütköznék. Ha erre nézve az állam és egyház között nézeteltérés merülne föl, nézetünk szerint, ha kölesönös fölvilágosítás mellett sem lehetne megegyezésre jönni, a közigazgatási bíróság illetékességét a döntésre elfogadhatónak tartjuk, de a tervezet intézkedéseit nem.

34. §. Nézetünk szerint az egyházi és iskolai alapítványok tekintetében az ezen czikkekből irt intézkedések az autonomiából folyóan az egyházat illetik s abba az államhatalom csak a fölügyeleti jog körén belől s ha az intézkedés tiltó állami törvényekbe ütköznek, szólhat belé. Ily kérdésben ha kölcsönös megértés nem jöhetne létre, nézetünk szerint hasonlóan a közigazgatási bíróság döntése lenne föntartva.

35. §. Hogy külföldi értékpapír ne szereztethessék s a belföldi értékpapíros szerzése is az óvadékképesnek elismert, tehát a biztosabb értékpapírokra szoríttassék, az ellen nem lehet kifogásunk, de, hogy az egyház ingatlanok szerzése tekintetében korlátoztassék, ezt sérelmesnek tartjuk. A javaslat szerint oly belföldi ingatlan, a mely az alapítvány rendeltetésének a teljesítésére nem szükséges, csak az illető minister engedélyével szerezhető terhes szerződéssel. A megokolás szerint nemzeti közigazgatási érdekek szempontjából mutatkozik szüksége annak, hogy ne vásároltassék alapítványi tőkékkel mezőgazdasági birtok, a mely arra van hivatva, hogy egyéni vállalkozás gyümölcsötetésének legyen tere, a mely hivatását kevésbé teljesíthetné, hogyha a forgalomból ilyen módon kivonatnék. Ámde azt egyházunk és iskoláink vagyoni jogi érdekei szempontjából nem helyeselhetjük, mert így az alapítványok megfelelő jövedelmeztetése lenne korlátozva s mert ha igaz is, hogy az ily vagyonszerzés kötött birtokokot teremt, de másfelől a nemzet kezében csoportosítja a haza földjének a biztosítását.

37. §. A király Ő Felségét megillető legfőbb fölügyeleti jogot tiszteletben kívánjuk tartani“.

Mikó Imre

(1847—1906.)

Jogász nemzetségből származott.

Atyja a mult százév közepén öszszegyűjtötte az unitárius egyház háromezázév alatt hozott törvényeit és rendszerré alkotta; megírta az unitarius egyház Jogtanát; és a jogra, a hazai törvények által biztosított jogra támaszkodva küzdött a jezsuita erköles befolyásából előtörő, egyházi és nemzeti szabadságot veszélyeztető politikai merényletek ellen. Atyjának neve a mult százév ötvenes éveiben folytatott vallás- és nemzetszabadsági küzdelmeknek, az unitárius egyházban egyik fénylő jegecedéspontja.

És a Mikó Lőrincz nevére nem következik elhajlás, visszafejlesztés. Mikó Imre abban a szellemben él és munkál, mint atyja, s azzal a szeretettel és buzgósággal. Harmincz év lefolyása alatt egyháza minden ügyében odaadással hasznosította jogi tudását s az egyházjog alapos ismeretével az unitárius egyház első jogtanácsosai közt állott.

S mindenütt benne volt az ember, „a jó és becsületes ember“ egyenességével és igazságérzetével és azzal a szeretetreméltósággal, mely azt nála kísérte.

A vallás meglátszott életében. Ez élet a felvilágosult, tiszta vallásnak és erkölesnek a kinyomata.

Az unitárius egyház egyik jelentékeny tagját vesztette el benne.

PÉTERFI DÉNES.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Kereszténység és socialis munka. *Stopford Brooke* nyomán *Józan* Miklós budapesti unitárius lelkész. 16. l. A socialismusnak Magyarországon is terjedése eléggé indokol ily füzetet. Tartalma: hogy a kereszténység nélkül a socialis kérdést megoldani nem lehet. De a kereszténységet a Jézus alapelveiben keresi. Isten a mi mennyei Atyánk és az emberek egymással testvérek, ez elvek az igaz keresztény élet forrása. A keresztény életben, szeretetben és igazságosságban kell javulni és akkor a társadalmi állapotok maguktól javulnak. Az elvek gyakorlati alkalmazásában fölemlíti, hogy minden polgár számára egyenlő alkalmatosságot kell biztosítani s a következő szükségleteket jelzi: *a)* jó levegő és megfelelő világos lakás; *b)* eleendő tiszta víz; *c)* egészséges étel és ital, melyet hamisítatlan forrásból mindenki méltányos áron szerezhet bé; *d)* ingyenes elemi és felsőbb oktatás; *e)* olyan egészségügyi intézkedések, melyek a közönséget az üzleti vállalkozás fölébe helyezik s mindent irgalmatlanul eltávolítanak, mi a polgárok egészségét veszélyezteti. A füzet világosan irt, igen tanulságos olvasmány.

„Nyári vasárnapi tanítások.” I. füzet ó-szövetségi rész. Irta: *Ürmösi József* homorodszentpáli unitar. lelkész A szerző, mint előszavából és a „biblia” cz. tanításából látszik, könyvét „a falusi növendék gyermekek” oktatására szánta. Céljának megfelelően igyekezett írni, az elemi iskolából kikerült gyermekek nyelvén szólani. De némely helyen, talán éppen azért, mert „akart” népszerű lenni, nem elég világos és érthető. Különben elbeszélő modorban tanit. Szívesen idéz ismertebb hazafias költeményekből, hogy előadását vonzóbbá, kedveltebbé tegye. Tartalmilag érdeme, hogy történetét a magyar történelemből vett példákkal világosítja. Sámuel, Dávid, Acháb viselt dolgait Bolond vitéz, Mátyás és Zsigmond királyok történetével magyarázza meg. A már tanult bibliai történetekből tárgy halmaza miatt többet is hagyhatott volna el. Használt kritikai felfogása szerintünk is épp elégséges.

A falusi iskolából kikerült gyermeknek fölösleges lenne pl. a Mózes 5 könyvéről több bibliai kritikát mondani, mint a mennyt az író a 14. lapon mond. Általában véve e munkát, használatra alkalmas. (*b. s.*)

KÜLÖNFÉLÉK.

Pál apostol és a judaizansok. Dobschütz német theológus *az apostoli korszakról* írt könyvében Pál apostolról és a judaizansokról a következő értelemben nyilatkozik: Az első kereszténység még akkor is, mikor judaistikus formát viselt, több volt, mint megújított judaizmus; új vallás volt és az idő nem késhetett soká, hogy túllépje első határait. Jézus talán nem rendelte kifejezetten, hogy az evangéliumot a pogányoknak hirdessék, de ez az ő tanításainak kikerülhetetlen következménye volt. A világ akkor elő volt készülve egy új vallás befogadására. A nagy római birodalom egyik végétől a másikig erős vágyat éreztek egy új vallás után. Az evangélium az Isten kegyelméről és atyaságról való örvendetes izenetével megragadta a lelkeket. Az első keresztény hittérítés Antiochiából indult ki; főleg görögök alkották, ismeretlen nevű emberek, de a kik a világ egyik legnagyobb eseményét idézték elő. E hittérítők közt volt egy lángszellemű ember, a tarsusi Saul, Pál apostol. Nem volt görög, ellenkezőleg a szigorú farizeusi elvek képviselője; de éppen ez vezette azután szakításra. Pál igazi térítő volt, mindig a miveltség központjait kereste fel, s különösen azokat a városokat, hol római hivatalnokok laktak, kik néki, római polgárnak törvényes védelmet ajánltak föl. Beszédeit szívesen hallgatták, mert elvetette a judaizmus formáit, s mert azok vallási szükségüknek megfeleleltek. Ismeretes Pálnak nagy munkássága; a gyülekezeteket ő alapította. De a mi hittérítésének nagyszerűségét alkotja, s mi az ő életét betöltötte, a judaizáló keresztények elleni harc. Két párt keletkezett a jeruzsálemi keresztény gyülekezetben, egyfelől a törvényhez ragaszkodó judaizans párt, másfelől a görögök, kik a törvényt csak mint időleges, csak mint nemzeti intézményt tekintették és készséggel léptek a pogányoknál való hittérítés mezejére. De a judaizansok nyugtalansággal, sőt rosszakarattal nézték e fölszabadító mozgalmat. A hittérítők növekvő sikere a kérdést előtérbe állította.

Antiochiában a judaizans párt képviselői kijelentették, hogy nem ismernek el más kereszténységet igaznak csak is azt, mely a judaizmus alapján épül fel; a megtért pogányokat nem utasították vissza, de mint proselytákat fogadták és kivánták tőlük a törvény szigorú megtartását. Ez szélső nézet volt, melyet nem minden judeo-keresztény osztott. Antiochiában s még Jeruzsálemben is a két párt egymással összhangban élt, sőt Pál volt az, a kit Barnabással együtt megbíztak, hogy az antiochiai keresztényeknek megvigyék a jeruzsálemi értekezleten hozott határozatot, mely a megtért pogányokat föloldja a törvény szokásai alól. Pál mindig fentartotta függetlenségét. A galatabeliekhez azt írta, hogy az ő evangéliuma nem az apostoloktól, hanem magától Krisztustól van. A judaizansok többé nem tartóztathatták fel a pogányok megtérítését. Maga Péter Antiochiába jön és itt bémegy a pogány keresztények házába s együtt eszik velök. De mikor a többi jeruzsálemiek ezért megtámadják, Péter a judaizansokhoz csatlakozik. Pál megmarad a maga útján. Ha Péter példáját követik, kérdés, hogy a kereszténységnek lett volna-e jövője. Pál győzött.

Benkő Mihály kolozdobokaköri új felügyelő gondnok figyelmet keltett beküszöntővel foglalta el hivatalát. Szeme előtt mindennekfelett az egyházközség lebeg, munkásságnak és áldozatkésztségnek azt kell mindenekelőtt emelni, mert erős egyházközségek alkotnak erős egyházat. Templom és keresztény családok együtt kell hogy maradjanak, hogy ingathatlan támaszai legyenek a társadalomnak. Hangsúlyozta az 1848-iki XX. t.-cz. végrehajtásának szükségességét s különösnek találta, hogy a vallás- és közoktatásügyi minister a más két protestans egyház segélyezése mellett késik a legmagyarabb és legnemzetibb egyházat megfelelő államsegélyre a költségvetésbe felvenni, s reméli, hogy ez ügyben helyreigazítás történik.

X. Pius politikája. Franciaországban az állam és egyház szétválasztására hozott törvénynek végrehajtásával kapcsolatban a püspöki kar congressust tartott. Keveset lehetett tudni e congressus határozatairól. De úgy látszik nem hiányoztak a congressusban olyanok, kik az új törvénynyel szemben békülékeny álláspontot foglaltak el. X. Pius ennek ellentmondott. A „Journal des Débats“ ez alkalommal találóan jellemzi a pápa politikáját. „E politika azon kezdi, hogy megsemmisíti a congressus munkálatát azzal a veszéllyel, hogy az egyházat megfosztja egy előnyös eszköztől és a hasz-

nos jóakaratókat lehangolja; de nem érdekről van szó, hanem elvről, tekintélyről, fegyelemről. Megszakítja vagy megköti a bibliai bizottság munkáját, kárhóztatja a biblia magyarázatban a tudományos törekvést és azzal szembe állítja a hagyományos scholastikus teológiát. S ugyanaz az atyai és kiméletlen kéz ráüt Loisy és Fozzagaro abbékra, Lagrange, Laberthomière R. és Murri R. atyákra. . . . A pápa politikája vallási téren akar maradni; kétségtelen, hogy a logika és abstractio ezen a téren határtalan terjedelmű. De éppen itt van a veszélye a teoriának, mely nem megtámadhatlan. A pápai encyclika ennek a bizonyítéka“.

A Servét szobrát Vienne-ben (Isère departement) Franciaország és szomszéd országok politikai, irodalmi és tudományi kitünőségeinek részvételével fogják leleplezni. Az ünnepélyre meghívó Servétről ismertetést ad. »Servét Mihály alig volt 14 éves, mikor Spanyolországot elhagyta. Következőleg meglátogatja Francia- és Olaszországot, Schweitzot és Németországot. Vitát folytat Zwinglivel, azután Bucerrel, Capitonnal és Oecolampadiussal. Husz éves korában, 1531-ben Haguenau-ban (Alsace) kiadja első munkáját: *De Trinitatis Erroribus*, melyért ellenfelei, katolikusok és reformátusok egyaránt megtámadták. Kevéssel később Franciaországba jön és Villeneuve Mihály név alatt Párisban orvosi tudományt tanul, Sylvius és Fernel tanároktól. A sirupokról egy értekezést közöl, melyet azután ismét kinyomtak Lyonban és Velenczében; azután egy a társaival való per következtében elhagyja Párist, Charlieu-be megy, hol három évig gyakorolja az orvosi tudományt. Azután Lyonban Frelon könyvkiadónál nyomdai corrector és végül Vienne-ben orvos, hol „a néptől szeretve és becsülve boldog és csendes napokat tölthetett volna, ha nem veszi fejébe az Irástudományt . . .“ (Artigny abbé: Memoires II. k. 1749.) Tizenkét évig nagy gonddal kezel gazdagot és szegényt s az 1542-i járvány alkalmával fáradhatlan odaadást tanusit. Közben egy földrajzot ad ki, bibliát és különféle tudós munkákat. Végre 1553 januárius 3-án a vienne-i nyomdász, Arnollet Balthazár néki átnyújtja tizenegyedik és utolsó művét: *Chistianismi Restitutio*, melynek egy fejezete tartalmazza azt a nevezetes helyet a vérforgásáról, mely őt Harveynek előhírnökévé tette. A többi ismeretes. 1553 ápr. 4-én a Roussilloni kastélyból, Tournon bibornok rendes lakóhelyéről kibocsátott rendeletre Servét Mihályt a vienne-i börtönbe zárják, honnan ő elmenekül. Perét mindazonáltal Ory Máthé nagy inquisitor folytatja és

1553 jun. 17-én in contumaciam elítélik, hogy az eretnokség vétkeért kevés tüzön elevenen égettessék meg. Az ítéletet ugyanazon a napon in effigie végre is hajtották és ugyanakkor a Christianismi Restitutio kiadást csaknem egészen elégették. De az engesztelhetetlen sors nem engedte, hogy Servét a rettenetes haláltól, mely számára fenn volt tartva, megmeneküljön. A máglyának volt eljegyezve és a mit Vienne-ben a katolikusok nem tudtak megtenni, Genfben végrehajtották a kálvinisták, ugyanazon évben oct. 27 én a Champel mezőn. Servétnek megígérték, hogy élete biztonságban lesz, ha „tévedéseit“ visszavonja. Fensőbbiséggel utasítja vissza és a máglyára lép; a lángok felesapnak és aztán nem marad más, csak csonthalma annak, kit Saisset Emil a „Revue des Deux Mondes“-ban Malebranche, Spinoza és Schleiermacher előhírnökének nevez. A szobor francia művész, Bernard József munkája. Servétet a máglyán ábrázolja a lehető történelmi hűséggel.

A jezsuiták új főnököt választottak. A választás most egy német születésű jezsuita atyára esett. A Württembergben Rottweilben 1842-ben született Wernz atya lett a jezsuiták kormányzója. Alig volt 15 éves, mikor a jezsuita rendbe lépett. Tanulmányai befejeztével és pappá szentelésével először a kanonjognak lett a tanára Ditton-Hallban. 1883-ban az 1550-ben alapított gregorianus egyetemhez hivatott Rómába csakugyan a kanonjog tanárának. 1904-től ez intézetnek igazgatója volt. A kanonjogról négykötetes művet írt. Tagja az Index és más Congregatióknak s a kanonjogot codifikáló bizottságnak. A rendnek 25-ik főnöke. A rend megalapítása óta 1541—1773-ig 18 főnöke volt a jezsuita társaságnak, kik közül 10 olasz, 4 spanyol, 2 belga, 1 német, 1 cseh volt. Mikor XIV. Kelemen a rendet 1773-ban eltörölte, a jezsuiták az orosz udvarnál találtak menedéket. Az utolsó főnök, Riccis halála után a társaság egy gyűlésben főnökhelyettest nevezett ki. A harmadik főnökhelyettes Gruber atya „főnök nevet fel az orosz birodalomra terjedőleg“. Ennek utódja egy lengyel volt, Brzozowski, ki 1814-ben, mikor VII. Pius a jezsuita rendet ismét helyreállította, a rend főnökének neveztetett ki s ő volt a 19. főnök. Azóta e tisztelet viselte 1 olasz, 1 hollandiai, 1 belga, 1 schwetzi, 1 spanyol. A legtöbb rendfőnök előkelő nemesi családból való volt. 1541 óta a választás két eset kivételével Rómában történt. A kivételes két eset: az 1805-iki választás, melyet Lengyelországban, s az 1892-iki, melyet a rend alapítója, Loyolai Ignác hazájában, Loyolában tartottak, tiltakozásul Róma elfoglalása ellen, mivel 1870 óta akkor volt új főnök-választás.

Loyson Hyacinthe, a párisi Notre-Dame egykori hitszónoka, sajnálattal látja (Siècle, sept. 8.), hogy a kath. reform napja,

mit ő annyira óhajtott, még nem érkezett meg. Nem nagy bizalma van azokban a kísérletekben, melyeket tesznek, habár néhány embernek személyi értékét elismeri. Ámos prófétával az időt rossznak mondja, mely „nem alkalmas az Örökkévaló nevének kiejtésére”. Ő nagyon szerette a katolikus egyházat, az ő szülői egyházát; most azt veszendőnek látja. De hozzá teszi, „hogy a vég nem reménytelen, a mikor örökkévaló dolgokról van szó. A formák elenyésznek, de a lényeg megmarad; mikor az egyik egyház eltűnik, jön a másik.”

Barla Domokos †. Bizalomkeltő egyéniség volt. Földbirtokos és hivatalnok. Kötelességteljesítésben hiv és lelkiismeretes; Tordaa Aranyos vármegyének pénztárnokságát sok éven keresztül a közönség elismerésétől és tiszteletétől kísérve viselte. Az 1848/49-iki szabadságharcban mint honvédhadnagy lelkesedéssel vett részt. S mindezekhez a szó teljes értelmében egyháztanácsos volt. Látható egyháztanácsos, ki a czim mellett érdeklődést tanusított. Aug. 28-án temették el Tordán. Élt 76 évet.

Gyászhirek. *Böloni Mikó Imre* kir. ítélőtáblai bíró, unitarius fő- és képviselőtanácsi tag sept. 16-án, élete 58-ik, házassága 30 ik évében elhunyt Kolozsvárt. Halálát mindenekefelett fájlalják neje Mikó Imréné, Biderman Berta; gyermekei: Dr. Mikó Imre, Dr. Mikó Lőrincz, Mikó Erzsi, Miklós és István; testvérei: B. Mikó Miklós curiai bíró és Mikó Klára, Benczédi Gergelyné s számos rokon. — *Kissolymosi özv. Koncz Györgyné, Ambaris Rózália* életének 86-ik évében Nagy-Borostyón aug. 23-án meghalt. Végrendeletében a kolozsvári unitar. collegiumról is megemlékezett. Ballok Károly ny. kir. tábl. bíró nagynénjét vesztette benne. — *Perné Leoné, Vécsei Ilonka* élete 20-ik s házassága 1-ső évében Cajnicában, Boszniában sept. 22-én pillanatnyi szenvedés után megszűnt élni. Az ifju nő korai elvesztét siratják: férje: Perné Leo cs. és kir. hadnagy; édesanyja: Özv. Vécsei Sámuelné, Frank Amália; testvérei: Vécsei Róza, Farkas Vilmosné, Vécsei Mariska, dr. Benedek Vilmos neje s több közeli és távoli rokon. Porai Kolozsvárra szállitattak és itt temették el a családi sírhelybe. — *Dr. Frankkiss István neje, Kőváry Paula* élete 33-ik, házassága 15-ik évében, oct. 3-án rövid szenvedés után elhalt. A korán elköltözött ifju nőt és anyát gyászolják férje: dr. Frankkis István kályhagyáros, s gyermekei: Margit, Paula, István, Jenő, Elza. — Kovács Elek magyarszováthi tanító fájdalmas veszteséget szenvedett neje, *Nagy I.* oct. elején történt halálában.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(XIV—XVIII. közlemény.)

Árkosi Benkő Mihályné, Szöllősy Juliánna	400 K.
Dr. Kóváry László	200 „
Vargyasi Hajós Gyula	20 „
Gálfy Lőrincz	10 „
Kálnoki dr. Bedó Albert	50 „
Fekete Gábor	20 „
Stadler Sándor	20 „
Müller Gyula	20 „
Albert Iván	50 „
Akeszmann Albert, Reschuer G. és társa	16 „
Székely János	10 „
Ferencz József és neje Gyergyay Anna	100 „
Mina János	10 „
Id. Szilágyi József	60 „
Székely Sándor	10 „
Toroczky Venczel	20 „
Balogh József	10 „
Reitter Aladárné, Sámi Anna	100 „
Haller Rezsőné, Groisz Kornélia	50 „
Boér Gergely	20 „

I—XVIII. közl. összesen: 6243 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség már építés alatt levő templomtornya költségeit fedezhesse. Ez adományokért hálás köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1906 october hó.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.

A székelyudvarhelyi unitárius templom javára tett kegyes adományok.

(XVI. közlemény.)

Tódor Sándor és Orbán Sándor 4. ik gyűjtő-útjokból beszámoltak 1224 kor. 44 fill.

Dr. Egyed Balázs 407. számú gy.-ívén Sz.-Udvarhelyről: dr. Imreh Domokos 4 kor., Kállay Sándor 2 kor., Szabó Dénes 1 kor. Együtt = 7 kor.

Ürmösi József lelkész gyűjtése folytán a homoródszentpáli egyházközségben adakoztak: a) pénzben: Ürmösi József 2 kor., Tamás Sándor 50 fill., Sándor János 40 fill., Szabó Dénes, Abrán János, Benedek József, Balázs Mózes 20—20 fill., Béla Mózes 14 fill., Kovás Julis, Ötves Ádám, Máté András, Dáne József, Kovács Lajosné, Imre Istvánné, Máté Mózes, Mátyás Miklós, Gábor Mihály 10—10 fill., Dobai György 8 fill.; b) gabonában: Barta Mózes, Dimén Ferencz, Bencze Dénes, Bencze Balászné, Dimén Domokosné 1 1/2—1 1/2 fill., Dombi Mózes, Dimén István, Sándor Lajos, Török Józsefné 56—56 fill., Imre Sándor, id. Dimén Elek, Szabó Gábor, id. Dimén Lajos, Ravasz Miklós 42—42 fill., Török Sándor, Szabó Sándor, Gábor Lajos, Imre János, Gered Ferencz, Gered Dávid, özv. Máté Andrásné, Tamás Elek, Derzsi Mózes, Szabó Domokos, Dimén Dániel, ifj. Dimén Elek, Dimén Sándor, Sándor Ferencz, Sándor Juliánna, Dimén Mózes, Bató Domokos, Csáki Mózes, Szabó Lajos, Zoltán Ferencz, Dombi Pál, Török Mózes, id. Dimén József, Gábor Márton 28—28 fill., Kovács Mihályné, Vas János, Béla Sándor, Barta Mózes, Kupás József, Gergő Sándor, Hátszegi Mihályné, Tót Péterné, ifj. Csáki János, Imre Ferencz, Péter András, ifj. Imre Sándorné, Péter Mózesné, Szász Péter, ifj. Dimén Sándor, Gábor Andrásné, Máté Sándor, Kovács Péter, Kovács József, Saláti András, Szabó Mihály, Sándor József, Török Ferencz, Kovács Ferencz, Czala István, ifj. Dimén Lajos, Molnár Ferencz, Péter Lajos, Molnár István, ifj. Sándor József, Imre Sándor, Szabó Mózesné, Török Péter, id. Szabó János, Béres István, Bató Lajos, Dimén Dénes 14—14 fillér értéket. Együtt = 25 kor.

Kovács Imréné 469. számú gy.-ívén (2. ik gyűjtés) Buzogány György 2 kor., id. Simó János Laji, Vári Elek, Lőrincz Mózes 1—1 kor. Együtt = 5 korona.

A sz.-udvarhelyi timár-társulat 10 kor.

Téglamegváltás czímen dr. Gál Kelemen Kolozsvárról 42 kor. 10 fill.

Pap Dénes 413. számú gy.-ívén Sz.-Udvarhelyről: Pap Dénes 5 kor., Kelemen Pál 2 kor., Kandó István, Nagy Sándor, Nagy Ferencz, Gergely Róza, Szöcs Gergelyné, Bálint Gábor 1—1 kor., Olasz Domokos 50 fill. Együtt = 13 kor. 50 fill.

Vári Albert lelkész útján Bónis Ferenczné 10 kor.

A hom.-újfalvi egyházközs. 4 drb. gerenda megváltása árába 14 kor.

Raffaj Irma gy.-ívén adakoztak: Imecs Jenő (Nagysink), Elekes István (Segesvár) 5—5 kor., Kovács Lajos (Csikszereda), Márkos András, Kénosy István, dr. Kisgyörgy Lajos (Segesvár) 2—2 kor., Katona Eudréné, Katona Sándor, György Árpádné, Vitális Elekné, Bíró Izsák, Bíró Izsákné, Útő Sándor, Fejér Demeter, László Sándorné, Bedő Sándorné, Lőrinczi Dénes, Varga Sándor, Lőrinczi János (Segesvár), Péter Jánosné (Héjasfalva), özv. Szabó Lajosné, Szöcs Juliánna, Nagy János 1—1 kor., Murvai Dénesné 1 kor. 20 fill., Csiki Perencz, László Ferencz, Koncz Lajos, özv. Gálfalvi Sámuelné, Menyhárt Béla 60—60 fill., Mátéfi József, Murvai József 50—60 fill., Szabó Józsefné, Sőfalvi András, Kristóf Sándorné, Demeter Sándor, Nagy József, Demeter Mózes, Benedek Bálint, Fülöp Miklós, Demeter Miklós, Máthé Mihály, Kakó István, Balázs Ferenczné, Bakó Lázárné, Lőrinczi Sándor, Gyarmathy Lajosné, Murvai Jánosné, özv. P. Buzogány Mózesné, P. Buzogány Józsefné 40—40 fill., Bálint István, L. Buzogány János, Buzogány Aronka, G. Buzogány János 30—30 fill., id. Szávuj Mózes 32 fill., Boros

Sámuelné 28 fill., Fejér János, Péter Miklósné, Radó József, Kovács Ferencz, id. Murvai Mózesné, A. Buzogány József, P. Buzogány Mózes, Kovács Lajosné, Geszti Rebi, Szávuj Jánosné, Menyhárt Sámuelné, Tiboldi József, id. Menyhárt Gergely, ifj. Tiboldi István, Tiboldi Dániel, P. Buzogány János, ifj. P. Buzogány József, M. Buzogány János, Mátéfi Sándorné, özv. Balogh Jánosné, Lőrinczi Józsefné 20—20 fill., Jakab Tamás, M. Buzogány Mózes, Lőrinczi Mózesné 10—10 fill., Lőrinczi Dánielné 4 fill. Együtt = 53 K 74 f.

Hermann Ilona 76. sz. gy.-ivén: Hermann Ilona és Róza 10 kor., Józsa Tivadar 6 kor., Hermann József, ifj. Tary Sándor 4—4 kor., özv. Tary Józsefné 3 kor., Tary Róza, Körösi Ödön, özv. Tary Péterné 2—2 kor., Józsa Juliska, Kubát Ágoston, Ilkovits János, Sólyom Miklós, Keller András, Tary Áronka, Opolczerné Tary Mária, Letováczné Tary Teréz, Opolczér, Olvashatatlan, Olvashatatlan, Olvashatatlan, Hegyi Péter 1—1 kor., Hermann Lajosné 1 kor. 44 fill., Gajdos Károly, Nagy Zsigmond 60—60 fill., N. N. 56 fill., Marodies Milán 40 fill., Olvashatatlan, Görgényi Pál 20—20 fill. Együtt = 50 kor.

Kisgyörgy Sándor útján Tarczafalvi Albert 4 kor.

Imre József téglamegváltás czimen 2-szor 50 kor.

Imre József útján dr. Mátyás Mihály Nagyenyedről 25 kor.

Dr. Boros György útján Albert Iván 25 kor.

Kobátfalván rendezett táncmulatság tiszta jövedelme 63 kor. 33 fill.

Buzogány József útján ifj. Murvai Mózes Újszékelyről 2 kor.

Gálffy János 77. sz. gy.-ivén Nagyenyedről: özv. Veres Miklósné 25 kor., Gálffy János 16 kor., Morágyi Istvánné 5 kor., Gálffy Jánosné 4 kor. Együtt = 50 kor.

Klein-czég Sz.-Udvarhelyről 200 kor.

Téglamegváltás czimen Vári Albertné 25 kor.

Vitális Elek Kadácsból 5 kor.

Pálffy Dénes által adott 10,000 darab cserép árából 184 kor.

Az I—XV. közlemény összege 11,983 kor. — fill.

E közlemény összege . . . . . 2,088 kor. 11 fill.

Összesen . . . . . 14,071 kor. 11 fill.

Fenti kegyes adományokat is hálás köszönettel nyugtázzuk s kérjük mindazokat, a kik még tehetnek valamit épülőfélben levő templomunk érdekében, ne sajnálják a fáradságot és áldozatot.

Sz.-Udvarhely, 1906 okt. 8.

DEÁK LAJOS,
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS,
pénztárnok.

VÁRI ALBERT,
lelkész.